

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İsayev Hübət İbrahim oğlunun

**“Qeyri -neft sənayesi ixrac məhsullarının diversifikasiyasının
və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının təhlili” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı :060402 Muhasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında Muhasibat uçotu və audit

**Elmi rəhbər: i.e.n.d. Mustafayev Y
i.e.n.d. Musayeva N.**

Magistr proqramının rəhbəri:

Kafedra müdiri: i.e.d. prof. Səbzəliyev S.M _____

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	
FƏSİL1. Qeyri -neft sənayesinin diversifikasiyası və sabitqədədəmli inkişafının araşdırılması: Konseptual yanaşma	
1.1. Milli iqtisadiyyatın struktur dəyişikliyinə qanunauyğunluqları.....	6
1.2. İqtisadiyyatda stuktur dəyişikliyi və rəqabətqabiliyyətin artırılması üzrə nəzərə və konsepiyaların ümumi şərh.....	12
1.3. Azərbaycanın qeyri -neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması imkanları: nəzəri səpki.....	19
FƏSİL 2. Qeyri- neft sənayesinin diversifikasiyası və onun xarici iqtisadi sektora təsirinin kompleks təhlili: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan	
2.1. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyası və ixrac məhsulları istehsal edən sahələrin kompleks təhlili və qiymətləndirilməsi.....	29
2.2. Qeyri -neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının normativ hüquqi bazası.....	36
2.3. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyası və rəqabətqabiliyyətin artırılması prosesində meydana çıxan problemlər və proseslər.....	44
FƏSİL 3. Azərbaycanda qeyri -neft sənayesində rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması və ixrac xəritəsinin ümumi görünüşü	
3.1. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının əsas istiqamətləri.....	53
3.2. Azərbaycanda qeyri-neft sektoru məhsullarının brendləşdirilməsi və onların ixrac xəritəsinin yaradılmasının zəruriliyi.....	60
3.3. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesi məhsullarının diversifikasiyası və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üzrə modellər.....	64
NƏTİCƏ.....	68
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70

Giriş

Müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün ölkə iqtisadiyyatı hər zaman prioritet məsələlərdən biri olub. Ölkə iqtisadiyyatının əsasını neft sənayesi təşkil edir. İqtisadiyyatımızın inkişafına səbəb olan əsas amillər ölkəyə daxil olan xarici investisiyalar və neft sənayesindən əldə etdiyimiz gəlirlərdir. Milli iqtisadiyyatımızın infrastrukturunun yenilənməsi və təkmilləşdirilməsi neftdən qazanılan gəlirlər hesabına baş vermiş və ölkənin iqtisadiyyatının lokomotivi neft sahəsi olmuşdur. Uğurla davam edən neft strategiyası Azərbaycan iqtisadiyyatının fərqli sahələrində inkişafa şərait yaratmışdır. Lakin Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının neft sahəsindən asılılığını aradan qaldırmaq və dünya bazarında neftin dəyişən qiymətlərinin iqtisadiyyatımıza zərərlərindən sığortalanmaq, həmçinin, neft sahəsi olmayan sahələrin inkişafı günümüzün aktual mövzularından biridir. Əhalinin sosial yaşamını yüksəltmək, iqtisadiyyatının inkişaf yolunda yeni addımlar atmaq eyni zamanda, iqtisadiyyatımızın rəqabətə davamlı, dayanıqlı və tarazlı inkişafı üçün yeni modellər formalaşdırmaq, dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya etmək, həmçinin, qeyri-neft istehsalının inkişafını təmin etmək və onun ixrac potensialının genişləndirilməsi hazırkı mərhələdə dövlətin qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələrindəndir. Çağdaş Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti neft sahəsi olmayan sahələri inkişaf etdirmək üçün səmərəli addımlar atmaqdır. Bu səbəbdən hökumət müxtəlif istiqamətlərdə iqtisadi siyasət həyata keçirir. Ümumiyyətlə, iqtisadi cəhətdən bir sektordan asılılığı aradan qaldırılması yolunda atılan ən önəmli və uğurlu addımlardan biri qeyri- neft istehsalının inkişafına investisiya yatırmaqdır. Bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunması, fərdi sahibkar fəaliyyətinin genişləndirilməsi yolunda dövlətin investisiyaları və eyni zamanda qeyri-neft sahəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın bu sahəsinin diversifikasiyası (yəni, şaxələndirilməsi) həyata keçirilmiş, həmçinin özəl sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və stimullaşdırılması uğrunda ölkə daxili investisiyaçıların cəlb edilməsi, səmərəli vergi siyasəti yürütmək və s. tədbirlər görülmüşdür. Dissertasiya işində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını təmin etmək üçün neft sahəsi olmayan sahələrin fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etmək və onun əhəmiyyəti, diversifikasiyası, bu sənayenin

ixrac məhsullarının diversifikasiyası və onun rəqabətə davamlılığını artırmaq metodları, həmçinin, bu sahədə olan problemlə məsələlər və inkişaf strategiyası tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqat obyektı və predmeti: qeyri-neft istehsalı, bu sahədə yaranmış problemlər, sahənin diversifikasiyası üçün qeyri-neft istehsalının ixracat məhsullarının diversifikasiyası və rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətləri və günümüzdə bu sahənin aktual problemləridir

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Ölkə səviyyəsində qeyri-neft sənayesinin inkişaf istiqamətlərinin tədqiqi və bu sahə çərçivəsində müvafiq elmi - praktiki təkliflərin işlənilib hazırlanması, qeyri-neft sahəsinin ixracat məhsullarının diversifikasiyası və rəqabət qabiliyyətinin artırılması tədqiqatın məqsədidir. Ölkənin dünyaya çıxışını təmin etmək üçün neft sahəsi olmayan sahələrinin dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya etmək potensialı sahələrinin müəyyən edilməsi, şaxələndirilməsi (,yeni diversifikasiyası), məhsullarının diversifikasiyası, qeyri-neft sahəsinin rəqabətə davamlılıq və rəqabət qabiliyyətli inkişafını təmin edən metodların müəyyənləşdirilməsi və tövsiyələrin hazırlanması tədqiqatın məqsəduyğun vəzifələrindəndir.

Tədqiqat prosesində məlumat bazası: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin neft sahəsi olmayan sahələrnu və bu sahənin inkişafını nəzərdə tutan qərar, sərəncam və göstərişləri, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin statistikaları və hesabat məlumatları, elmi-praktik konfransların materialları xarici ölkələrin adı keçən sahədə yerinə yetirdikləri tədbirlər, iqtisadi sistemin fərqli sahələri üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin verdiyi proqnozlar, iqtisadi alimlərin fikir və rəyləri əsasında təşkil olunur.

Tədqiqat zamanı təklif olunan elmi yeniliklər:

Dissertasiya işində təklifi keçən elmi yeniliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkə iqtisadiyyatının və sənayesinin müasir infrastrukturunun formalaşması üçün labüd amillər müəyyən edilmişdir

- Sənayenin strukturunun milli iqtisadi sistemin rəqabət qabiliyyətliliyində rolu müəyyən edilmişdir.
- Azərbaycanda neft bazalı olmayan sənayenin inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri işlənilmişdir.
- Ölkə daxilində neft sahəsi olmayan sahələr üzrə müəssisə və təşkilatların inkişafı sahəsində, eləcə də, həmin sahənin ixrac məhsullarının şaxələndirilməsi və rəqabəqqabiliyyətində hazırkı problemlər araşdırılmış və bunların həlli üçün konkret təkliflər işlənilmişdir
- Hazırkı dövrdə ölkəmizdə neft olmayan sektorlar və onun ixrac məhsullarının inkişaf prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti: Ölkəmizdə iqtisadi sistemin inkişaf dinamikasında neft olmayan sənayenin inkişaf edən istiqamətlərinin aşkara çıxarılması və neft olmayan sahənin özünün və ixrac məhsullarının diversifikasiyasının, eləcə də rəqabətə davamlı bir system yaradılması elmi - praktiki məsələlərlə əsaslandırılmışdır. Neft olmayan bütün sahələrin tərəqqisində konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dünya bazarı sferasında Azərbaycanın rolunu artırmaq və məhsullarının tanınması və brendləşməsi üçün müxtəlif müddəalar irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işində aparılmış təhlil və verilmiş tövsiyələrdən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında, habelə hökumətin iqtisadi siyasətinin işlənilməsində, həmçinin, başqa sahələr üzrə istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiya işi giriş hissəsindən, 3 fəsildən, 9 paraqraftan, qrafik və cədvəllərdən, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL1. Qeyri -neft sənayesinin diversifikasiyası və sabitqədədəmli inkişafının araşdırılması: Konseptual yanaşma

1. Azərbaycan iqtisadi sisteminin sturukturunun dəyişikliyi xarakterizə edən qanunauyğunluqları.

İqtisadi sistem (İqtisadiyyat) – Hər bir ölkənin sərhədləri daxilində tarixi formalaşma yolu keçmiş ictimai istehsal prosesi adlanır. Yəni, iqtisadiyyat bir – birilə əlaqədə olan sahələrin və sistemli əlaqələrin dayanıqlı, bütöv, dinamik toplusunu əks etdirən mürəkkəb sistemdir. İqtisadi sistem geniş sturuktura malikdir. Bu sturukturu təşkil edən elementlər bir birilə qarşılıqlı əlaqədədir və bir birindən asılı olaraq fəaliyyət göstərir. İqtisadiyyatın sturukturunun tənzimlənməsi bir çox proseslərlə bağlıdır. Bunlardan ilk olaraq ictimai əmək bölgüsünü qeyd etmək olar. Bundan başqa insanların tələbatının artması, elmi – texniki inkişaf, istehsalın mürəkkəbləşməsi və s. uzun müddət davam edən proseslər iqtisadi sturukturun formalaşmasında böyük rol oynayır. İctimai əmək bölgüsü insanların hər hansısa bir məhsul üzrə, hər hansısa bir iş prosesi üzrə ixtisaslaşmasını xarakterizə edir: ümumi, xüsusi və fərdi ictimai əmək bölgüsü olmaqla 3 növə bölünür. Bu əmək bölgüsünün növlərinə əsasən ixtisaslaşma sahələri bir birindən fərqlənir. (məs, ayrı iqtisadiyyatın sturukturu və iqtisadiyyatın sturukturu)

Dövrümüzdə iqtisadi sistem anlayışının strukturu dünyəvi əhəmiyyət daşımağa başlamışdır. Dünyanın postindustrial dövlətləri iqtisadi cəhətdən həm ÜDM-dəki, həm də, məşğuliyyət sahəsindəki xüsusi çəkisinə görə əhəmiyyətli dəyişiklərlə önə çıxmışdır. Məhz bu səbəbdən iqtisadi sistemin hər hansı bir sahəsinin önəmli və ya üstün olması anlayışı öz etibarlılığını itirmişdir. Yeni əsr texnologiya əsri olduğundan xidmət sferası, informasiya və biznes xidmətləri və digər sahələrdə əhəmiyyətli inkişaf nəzərə çarpmış və dünyanın iqtisadiyyatında struktur dəyişikliyinə səbəb olmuşdur. Ona görə də son dövrlərdə iqtisadi sistemdə təsnifat, prinsip, forma və metod dəyişiklikləri ilə bağlı maddələr irəli sürülmüşdür. Müasir dövrdə

ölkəmizdəki köhnə respublika sənayesi dağıldıqdan sonra yeni sənaye strukturu tam formalaşmamış və buna görə sənaye sferasının əsas sahələri fəaliyyətini bitirmişdir. Hal hazırda ölkəmiz bazar münasibətlərinə keçməyi qərara aldığından sənaye

strukturuna da bazarın struktur və tələblərinə uyğun olaraq formalaşdırmaq vəzifəsini yerinə yetirməlidir. Həmçinin Azərbaycanın aqrar bölməsində də eyni dəyişiklər və vəzifələr yerinə yetirilməlidir. XX əsrin sonlarında Azərbaycan Sovet ittifaqından ayrıldıqdan sonra ölkənin kənd təsərrüfatında struktur dəyişiklikləri baş vermiş, mülkiyyət, istehsal təşkili, həmçinin, istehsal olunan məhsullar struktur cəhətdən dağılmağa məruz qalmışdır. Təşkil olunan yeni struktur bazar tələblərinə cavab verən, bazarçün işləyən, ictimai istehsalın bütün sahələri və bütün xidmət sahələri bazar tələblərinə uyğun formalaşdırılmalıdır. Eləcə də xalq təsərrüfatında iqtisadi sistemin bazar strukturu bütün sahələrə tətbiq olunmalıdır ki, bazar iqtisadi sistemi yaranmış olsun və bu sistemin keyfiyyətli fəaliyyəti təmin olunsun. İqtisadi sistem üzrə yenidənqurulma strukturu aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. Ölkənin milli bazarını formalaşdırmaq;
2. İqtisadiyyatı müstəqil olaraq inkişaf etdirmək;
3. Davamlı olaraq təkrar istehsal həyata keçirmək;
4. Əmək bölgüsü prosesində beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən yararlanmaq;
5. Ölkə üçün düşünülmüş qəbul edilmiş sosial - iqtisadiyyatının inkişaf modeli reallaşdırmaq;
6. Bütün hazırkı potensial imkanlardan yararlanmaq və istifadə etmək;
7. Ölkədəki rifahı və yaşam səviyyəsini yüksəltmək.

Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq əmək bölgüsünə qoşulma və dünya bazarında əhəmiyyətli mövqeyi tutma potensialı yüksəkdir. Ölkəmizin bu sahədə müvafiq üstünlükləri vardır:

- Neft ehtiyatlarının zəngin olması;
- Coğrafi mövqe baxımından əlverişli şəraitinin olması;
- İqlim şəraitinin ildə bir neçə dəfə məhsul götürməyə imkan verməsi;
- Ucuz işçi qüvvəsinə malik olması.

Dövlətin bazar iqtisadi sisteminə tərəqqisində bəzi daxili sistem dəyişiklikləri vacibdir məsələdir. Bu dəyişikliklərin məğzi ondan ibarətdir ki, mülkiyyət formasının dəyişilməsi səbəbilə iqtisadi sistemdə subyektiv fəaliyyət xarakterini dəyişdirməklə, əmək münasibətlərində əsaslı yenidənqurma prosesi həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi sistemin daxili quruluşunda baş verən dəyişikliklər təkcə mülkiyyət formasının dəyişilməsi deyil, həmçinin, sistemin inkişaf tenderində bütün sahələr üzrə dəyişikliklər aparılır və bu səbəbdən sahələr arasında qeyri - bərabər tempdə inkişaf nəzərə çarpır. Struktur dəyişikliyinə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dövrümüzdə ekstensiv inkişafın sona çatması səbəbilə intensiv təkrar istehsalı təşkil etmək və onun effektivliyinin artırmağa ehtiyac yaranır. Struktur dəyişikliyinə təsir edən əsas istiqamətlər texniki tərəqqi və əhalinin həyat şəraiti şərtləri daxilində bütün istehlak dinamikasıdır. Tələbatların ödənilməsi, təkmilləşdirilməsi və inkişafına zəmin yaratmaq ETT tərəfindən həyata keçirilir. Bütün ölkələrin iqtisadi sistemin daxili quruluşunun dəyişdirilməsi zamanı keyfiyyət göstəricilərinə əhəmiyyətli təsiri olan aşağıdakı qanunauyğunluqlar hazırkıdır.

-ETT - in xalq təsərrüfatında yeni yeni sahələrin yaradılmasında dəstəyinin artırılması, işçi və əmək ehtiyatlarının sənaye ilə kənd təsərrüfatı arasında qarşılıqlı yerdəyişməsi və onların bu sahədə payının, həmçinin, xidmət sektorunun lehinə dəyişilməsi.

-Sənaye sektorunda daxili quruluş dəyişikliyinə yeni sahələrin yaranması ilə əlaqədar həyata keçirmək

-Kiçik sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin iqtisadi sistemin inkişafında əhəmiyyətli dərəcəyə çatdırmaq

Bu qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinin və eyni zamanda iqtisadi sistemdə praktiki tətbiqinin öyrənilməsi xalq təsərrüfatında effektiv daxili sistem yaratmağa imkan verir.

İqtisadi sistemin daxili quruluşuna ən çox təsir edən ETT amilidir ki bu əvvəlki tələbat ödənilməsi üsullarının əməliyyatlarının sadələşməsi və bəzən də yoxa çıxması ilə nəticələnir. Digər tərəfdən iqtisadi sistem daxili dəyişikliyə məruz qalır. Bu dəyişikliklərin mahiyyətinə müasir texnologiyadan və yeni növ məhsullardan istifadə,

xarici iqtisadi sistemdə kommunikatív dəyişikliklər aiddir. Bütün bu dəyişikliklər öz nəticəsini “istehlak modeli”ndə, dəyər sistemlərində və insanların tələbatlarında göstərir.

İqtisadi sistemin strukturunda dəyişiklik edən zaman bu sahə üzrə çalışanların ixtisaslaşma səviyyəsi önəmli faktorlardan biridir. Bu zaman ixtisaslaşma səviyyəsi texniki tərəqqiyə bilavasitə öz təsirini göstərir və yeni növ avandanlıqların texniki məsələlərində tələb olunur. Yüksək ixtisaslaşmaya malik işçilər iş prosesi zamanı texniki məsələlərdə və texnoloji proseslərdə texnikadan asanlıqla istifadə etmək və bu sahədə faydalı yeniliklər yaratmağa malik olurlar. Bu sferada beynəlxalq əmək bölgüsünün tətbiqi də çox vacib məsələdir. Çünki bu zaman rəqabət sisteminin yaradılması və əməkdaşlar arasında əldə olunan faydanın paylanmasında yeni metodlara ehtiyac yaranır. Əmək bölgüsünün beynəlxalq formaya uyğun reallaşdırılması həm rəqabətqabiliyyətli və məhsuldarlıq baxımından yüksək potensiala malik icracatçıların marağına səbəb olur, həm də rəqib ixracatçıların mövqelərini sarsıtmaqda böyük rol oynayır. Buna qanunauyğunluq kimi də yanaşmaq olar. Strukturda dəyişikliklər aparan zaman aparılacaq dəyişikliklərin istiqamətini və sürətinin öncədən aydınlaşdırmaq çox çətin prosesdir. Buna baxmayaraq, dünya dövlətləri öz təcrübəsindən yararlanaraq iqtisadi sistemin daxili quruluşunu dəyişməkdə bir neçə variantları isbat etmişlər.

Dünyanın bütün inkişaf etmiş dövlətləri, eləcə də, Almaniyanın bu sahədəki təcrübələrindən aydın olur ki, xalq təsərrüfatının strukturunda aparılan dəyişikliklər bu hipotezlə uyğunluq təşkil edir və həmçinin, üç sektor arasında uyğunluğun olub - olmaması önəmli əhəmiyyət kəsb etmir. Burada nəzəri əsaslandırma və normativ qaydalar yoxdur. Almaniya kənd təsərrüfatının inkişaf dinamikasına nəzər yetirsək görürük ki, 60-70-ci illərdən bu yana ölkədə üçüncü dərəcəli sektorda geriləmələr vardır. Dəyişiklikləri tədqiq edərkən aydın olur ki, xidmət sahəsinin əhəmiyyətini artırmaq üçün peşəkar fəaliyyət qiymətləndirilməlidir.

Milli iqtisadi sistemin geniş struktur quruluşuna malik olması onun çoxistiqamətliliyi ilə əlaqədardır. Bu səbəbdən iqtisadi sistem strukturu müəyyən bloklar şəklində təqdim edilir. Bu blokların formalaşması çoxmənalı anlayışlarla

müqayisə edilir. İstiqamətlərin müəyyən olunmasının bir neçə nümunəsi aşağıda göstərilmişdir:

- İqtisadi sistemdə siyasi-iqtisadi quruluşu sferalarına, mülkiyyət növlərinə və ərazisinə görə düzgün nisbətdə paylanmış məhsuldarlığın məcmusu;
- İqtisadi sistemin təşkil olunmasının daxili quruluşu – bir neçə faktorların, yəni, təşkilat və idarəetmə, mənafe səviyyəsi və onun dərəcələrinin müqayisə olunma qabiliyyətinə görə milli iqtisadi sistem sferasında qruplaşdırma
- İqtisadi sistemin funksionallıq baxımından daxili quruluşu – maddi və ya qeyri maddi istehsal faktorlarından və bunların hər birinin altqruplarından ibarətdir
- İqtisadi sistemin təkrar istehsal sektoru baxımından strukturu – ölkədaxili istehsal dövriyyəsinin istehsal, bölgü, mübadilə, istehlak və digər elementlərin bütün təkrar istehsal sahəsini əhatə edir
- Texnoloji baxımdan iqtisadiyyatın strukturuna eyni növə aid olan məhsulların və xidmət sahələrinin texnoloji bünövrəsi kimi yanaşılır
- İqtisadi sistemdə resursların quruluşu cəmiyyətin tələbatlarının ən yüksək səviyyədə ödənilməsinin vacibliyindən meydana çıxmışdır.

Əlavə olaraq müasir dünyanın iqtisadi sistemin strukturuna yeni yanaşmaları da vardır:

1. Sosial baxımdan iqtisadi sistemin quruluşuna fərqli mülkiyyət formaları əsasında istehsal münasibəti yaradan müxtəlif sosial - iqtisadi vəziyyətlər aid edilir.
2. İstehsal sektorunun təkrar istehsal sisteminin daxili quruluşu - çox geniş əhatə dairəsinə malik olmaqla yanaşı, iqtisadi sistemin bütün sektorlarının bərabərliyini özündə əks etdirir. Strukturun tərkibində iqtisadi artım və inkişaf tendensiyasının kəmiyyətini və keyfiyyət göstəricilərinin təmin edilməsi, həmçinin, istehlak, yığım, maddi istehsal və digər bütün sahələrin məcmusu daxildir.
3. İqtisadi sistemin sahə quruluşu – Sistemin müxtəlif sahələrinin qarşılıqlı münasibəti ilə və milli iqtisadi sistemdə tutduyu yer ilə müəyyən edilir. Hansısa bir sahənin üstünlük təşkil etməsi, texnoloji və iqtisadi cəhətdən səviyyəsi və istiqamətləri aydınlaşdırılır.

4. İqtisadiyyatın regional daxili quruluşu – ölkənin ərazisində istehsalın və elmi-texniki tərəqqinin bərabər miqdarda paylanması və istehsal kooperasının inkişaf dinamikasının sərhəd nöqtələrinin analizi başa düşülür.

5. Dünya sferasında xarici iqtisadi münasibətlərin strukturuna – ölkənin dünyada beynəlxalq əmək bölgüsündəki payı, idxal və ixrac payı, beynəlxalq kapital və işçi qüvvəsinin payı, eləcə də dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası aid edilir.

İqtisadi sistemin sahə daxili quruluşunun formalaşmasına təsir edən bir sıra məsələlər vardır: [Qeyri-neft sənayesi iqtisadiyyatı kitab]

- Ayrı-ayrı sahələr arasında kəmiyyət nisbətləri
- Sahələr arasında istehsal əlaqələri
- Konkret vəziyyətdə – müəyyən dövr ərzində sahələrin fəaliyyətini xarakterizə edən uyğun göstəricilərin nisbəti. İqtisadiyyat sahələrinin statistik təsnifatı aşağıdakı kimidir

- Sənaye
- Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq
- İES-də buxar və qaz sistemləri, təchizatı və kateqoriyaları
- Suyun tullantılardan təmizlənməsi, emalı və təchizatı
- Tikinti
- Nəqliyyat yollarının və ticarət vasitələrinin təmir edilməsi
- Daşınma və anbar istehsal təsərrüfatı
- İctimai iaşə və turizm təşkilatı
- Rabitə və məlumat mübadiləsi
- Xidmət sahəsi və sosial xidmətlər

Ölkə iqtisadi sisteminin inkişafını həyat keçirmək üçün dövlətin struktur siyasəti və iqtisadiyyat sahələrinin düzgün idarəetmə mexanizminin seçilməsi vacib şərtlərdəndir. Seçilmiş struktur siyasəti iqtisadiyyatın sahə quruluşunun düzgün qiymətləndirilməsinə, proqnozlaşdırılmasına və onu tənzimləməsinə şərait yaratmalıdır. İqtisadi sistemdə müxtəlif sahələrin milli iqtisadi sistemdəki yeri və inkişaf imkanları fərqlidir. İqtisadiyyatın sahəvi quruluşu dedikdə keyfiyyətə eyni tipli olan təsərrüfat subyektlərinin məcmusu nəzərdə tutulur. Praktiki olaraq hər bir

ölkənin milli iqtisadi sisteminin strukturunu üç əsas sahədə birləşdirirlər: [Qeyri- neft sənayesi iqtisadiyyatı, səh 22]

1. Sənaye kompleksi
2. Aqrosənaye kompleksi
3. Xidmət sahəsi

Haqqında danışılan sahələr müxtəlif iqtisadi təyinatına və istehsal xüsusiyyətlərinə malikdir. Lakin bu sahələr hər biri iqtisadi cəhətdən olduqca əhəmiyyətli olub bir-birilə qarşılıqlı münasibət təşkil edirlər və müxtəlif səbəblərdən dolayı milli iqtisadiyyatda qeyri-bərabər inkişafa malikdirlər. Belə ki, ölkələr dünya təsərrüfatında daha çox sənaye ölkələri, aqrosənaye ölkələri, xidmət sahələri İEO kimi təsnifləşdirilir. Azərbaycanın hələ də sənaye ölkəsi statusu ala bilməməsi təəssüfləndirici haldır.

Ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsində əvəzsiz rolu olan və milli iqtisadi sistemin ən vacib sahəsi olan sənaye ölkədə iqtisadi baxımdan təhlükəsizliyinin yaradılmasında, o cümlədən onun strateji məqsədlərinin həyata keçirilməsində vacib məsələdir. Bu səbəbdən, sənaye məhsullarının yüksək texnoloji istehsalı müasir şəraitdə ölkənin dünya iqtisadi sisteminə keçid etməsində vacib rol oynayır. ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Cənubi Koreya və digər belə ölkələri nümunə göstərmək olar ki, bu ölkələr özlərinin güclü sənaye istehsalı malları vasitəsilə dünya bazarlarını ələ almış və dünya təsərrüfatında xüsusi yer tutmuşlar. İEO-in əksəriyyətində sənaye məhsullarının xüsusi çəkisi ÜDM həcmində 25 – 30% -i keçir.

Sənaye elə bir sahədir ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməsi üçün bu sahənin məhsulu ölkənin daxili tələbatını ödəmək qabiliyyətində olmalıdır. Bu, xüsusilə strateji əhəmiyyət daşıyan energetika, yanacaq enerji, metallurgiya maşınqayırma sahələrinə daha çox aiddir.

1.2. İqtisadiyyatda struktur dəyişikliyi və rəqabətqabiliyyətliyin artırılması üzrə nəzərə və konsepiyasların umumi şərh

Rəqabət” dedikdə - bir neçə şəxsin və ya şəxslərin eyni məqsəd ətrafında rəqabət fəaliyyəti, onların həmin məqsəd uğrunda mübarizəsi, bəhsləşməsi başa düşülür.

Rəqabət bazar iqtisadi sisteminin əsas atributlarından biri olaraq, iqtisadiyyatın, onun sahələrinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin intensiv inkişaf etməsinə, davamlı və dayanıqlı inkişafa, istehsalat ETT-nin nəticələrinin tətbiq olunmasına və

tələbatların səmərəli ödənilməsinə təkan verən xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir.

Rəqabət anlayışı müərkəb, çoxməqsədli, çoxaspektli bir anlayışdır.

Müasir rəqabətqabiliyyətlik nəzəriyyəsinin banisi M.Porter klassik nəzəriyyədən fərqli olaraq vurğulamışdır ki, “milli inkişaf irsən keçmir, o yaradılır. Milli inkişaf klassiklərin iddia etdiyi kimi sadəcə təbii resurslardan, işçi qüvvəsinin hazırkiluğundan, faiz dərəcəsi və ya milli valyutanın alıcılıq gücündən asılı olaraq yaranmır.

Bir ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi onun sənayesinin yeniləşmək və modernləşmək qabiliyyətindən, səviyyəsindən asılıdır”. Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi ölkələrin davamlı və dayanıqlı inkişafı üçün başlıca şərt olub, qloballaşan və integrasiyanın sürətləndiyi bir zamanda ölkələrin qarşısında rəqabətə davam gətirmək, beynəlxalq bazarlarda öz yerini tutmaq, bu bazarlarda ölkəni daha çox adda və çeşiddə məhsulla təmsil etmək üçün əhəmiyyətli məsələlərdəndir.

Hər bir ölkənin öz davamlı inkişaf dinamikası üçün qarşısında qoyduğu ən əsas məsələ rəqabətqabiliyyətli sistemin yaradılmasıdır. Ölkəmizdə hal – hazırda bu istiqamətdə sosial-iqtisadi və təsisat-struktur sahəsində əsaslı dəyişikliklər aparmaqla özünün rəqabətqabiliyyətli iqtisadi sistemini yaratmışdır.

Bu gün bizim milli iqtisadi sistemimizin artım fazasına keçməsi ilə yanaşı hələ də bu prosesdə qurtarmaq təhlükəsi olan “ucuz” artım amillərindən istifadə edilir (hazırki güclərin yüklənməsinin artması, təbii ehtiyat potensialının ekstensiv inkişafı). Vəziyyətdən çıxış kimi istehsalın səmərəliliyi isə köhnələrdən seçilən, istehsalın və istehlakın yeni texnoloji strukturlara yönəldilməsidir. Burdan belə qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadi artımı sabit saxlamağın əsas üsulu yeni texnoloji baza formalaşdırmaqdır. Köhnə istehsal fondları və texnoloji azalmalar və investisiyalar sayəsində yeni fondların payının artması köhnə strukturların lazımı qədər təzələnməsi ilə əvəz edilməsi prosesi gedir.

Rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadi modelin formalaşması texnoloji, yeni və onun dəyişən daxili – xarici şəraitə adaptasiyası ilə müəyyən edilən struktur dəyişikliklərinin dərinliyi ilə xarakterizə edilir. Bu gün iqtisadi fəaliyyət növbələrində artım templərinin nisbəti təbii – xammal potensialının istisnasına istiqamətlənmiş artımdan – investisiya resurslarının artım sisteminin formalaşmasına dönüşün başlanmasını göstərir.

Lakin, hələ də müəyyən çatışmazlıqlar var belə ki, sənaye üzrə yüksək artım dinamikasına nail olunmasına baxmayaraq iqtisadi artımın strukturunun yaxşılaşmasından daşınmaq hələ tezdir: ayrı-ayrı sahələrdə istehsalın tənəzzülü satış bazarlarının itirilməsi deməkdir ki, buna da qayıtmaq çox çətindir (belə vəziyyət bizdə maşınqayırma, yüngül sənaye, kimya və neft-kimyası sənayenin də baş vermişdir), sənayenin əsas sahələrində istehsalın tənəzzülü iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin azalmasından xəbər verir, istehsalın tənəzzülü isə istehsal strukturunun degradasiyası və primitivləşdirilməsi prosesini gücləndirmişdir. Daha çox sadə məhsul növləri buraxılır və stabilləşmənin xarici xüsusiyyətləri isə uzunmüddətli meyllərin nəticəsi olaraq ön plana çıxmır. Ölkəmiz xammalyönümlü iqtisadiyyatdan innovasiyayönümlü iqtisadiyyata keçidi prioritet istiqamət kimi elan etmişdir. Təəssüf ki, bizdə hələ də aydın innovasiya strategiyası, mexanizmləri hazırkı deyil və yeniliklərə vəsait ayırmaları çox aşağıdır. Məhz innovasiya və investisiyaların səviyyəsi istehsal qüvvələrinin inkişaf səviyyəsini müəyyən edirlər ki, bu da öz növbəsində texnoloji proseslərdə ETT-nin nailiyyətlərini əks etdirir.

Azərbaycanda hasilat sənayesini qiymətləndirsək yüksək rəqabətqabiliyyətliliyin və aşağı innovasiyalığın şahidi olarıq. Emal sənayesində məhsul daha az rəqabətqabiliyyətli, lakin innovasiyalara bir o qədər çox istiqamətlənib. Buna baxmayaraq burada innovasiyaların istiqamətlənməsində ardıcılıq bir qayda olaraq müşayət olunmur.

Ölkə iqtisadiyyatı hələ də emal sənayesinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına nail ola bilməyib. Belə ki bu sahədə investisiyalara sərf olunan vəsaitlərin səmərəliliyi çox aşağı səviyyədədir. Texnoloji innovasiyaların böyük hissəsi avadanlığın əvəzlənməsinə və heyətin təmin olunmasına yönəldilir. Tədqiqat və araşdırmaları həyata keçirən, yeni texnologiyaları əldə edən müəssisələr azlıq təşkil

edir. “Təqibdən inkişaf” termini - inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək inkişaf etmək deməkdir. Belə fəaliyyət isə innovasiyalarsız mümkün deyil, lakin əksər hallarda bu innovasiyalar hazırki texnologiyaların əldə edilməsi ilə əlaqəlidir.

Perspektivdə sənaye istehsalının inkişafında istehsalın innovasiya yeniləşməsi əsasında iqtisadi artımın müasir tələblərinə, onun səmərəliliyinin və rəqabətqabiliyyətiyyətinin artmasına cavab verən sənayenin sahə strukturunun formalaşması ön plana çıxır. Bundan irəli gələrək texnologiyaların bazarda inkişaf perspektivləri, innovasiya məhsullarının, yeni nəsil texnika və texnologiyaların yaranması haqqında təsəvvürləri reallaşdırmaq vacibdir. Bunun nəticələri dövlət tərəfindən - sənaye və elmi-texniki siyasətin formalaşması üçün biznes tərəfindən işə - strateji inkişaf və uzunmüddətli investisiya layihələrinin əsaslandırılması üçün tələb edilir. Bu məqsədlə aşağıdakı vacib məsələlərin həyata keçirilməsi əsasında sosial-iqtisadi siyasətin amili kimi modernizasiyanı təklif edirik:

- makroiqtisadi sabilliyin təmin edilməsi
- büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması zamanı çəkilən xərclərin sürətli artımının əvəzinə xərclərin azaldılması mexanizmlərinin işlənib hazırlanması
- büdcə prosesinin davamlılığını təmin etmək
- dövlət təchizatı sisteminin qurulması və təkmilləşdirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması və iş qüvvəsinin mobilliyinin stimullaşdırılması siyasətinə keçid, iqtisadiyyatın yeniləşməsi məsələsi hazırki müəssisələrin cəminin saxlanılmasını nəzərdə tutmur.

Hazırkı üstünlüklərdən daha çox fayda götürə bilmədiyimizə görə sənaye istehsalının bərpası və real iqtisadi artımın əsasının yaradılması üçün perspektiv sahələrdə öz müəyyən yerimizi qabaqcadan tapıb konkret məqsədlər çərçivəsində strukturu təhlil etmək lazımdır. Bunun üçün bütövlükdə iqtisadiyyatın və sənayenin dayanıqlı inkişaf strategiyası çox vacibdir. Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf dövrünə keçmişdir və bununla əlaqədar uzunmüddətli milli maraqlardan irəli gələrək iqtisadiyyatın xammal və innovasiya sahələrində üstünlüklərinin 22 koordinasiya aparılmalıdır. Prioritet kimi potensial rəqabət üstünlükləri hazırkı olan inkişaf

istiqamətləri hesab edilməlidir; - ölkə iqtisadiyyatının kəskin dəyişmiş, ümumi, daxili və xarici şəraitə adaptasiyası hər bir sektorun daxilində struktur dəyişikliklərinin aparılmasını məqsəduyğun hesab edir.

Cədvəl 1 Milli iqtisadiyyatın struktur (yekuna görə faizlə)*

	İllər					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	5,5	5,1	5,1	5,3	5,3	6,2
Mədənçıxarma sənayesi	45,6	48	43,2	40,1	34,6	26,5
Emal sənayesi	4,5	4	4,2	4,2	4,8	5,3
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1,6	1,7	2	1,9	1,9	2,1
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Tikinti	8,1	8	10,1	11,8	12,5	12,1
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	6,4	6,3	6,7	7,1	7,9	10,0
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	5,6	5,1	4,9	4,8	4,5	5,4
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	1	1,4	1,6	1,8	2,2	2,7

Cədvəl 1 də ölkə iqtisadiyyatının struktur tərkibi və onun inkisaf dərəcələri illər üzrə ifadə olunub . Buradan görünürki strukturmuzun tərkibində bütün sahələr üzrə inkisaf tempi yüksəkdi

Azərbaycanda sənayenin strukturu aşağı əməkhaqqı, iş qüvvəsinin böyük artımının təsiri altında yaranmışdır ki, bu da iqtisadiyyatının inkişafın yeni daxili və xarici şərtləri ilə uyğun deyil. Sənayenin inkişafında hazırkı meyllərin saxlanılması və dəyişməməsi sadəcə vəziyyətin prinsiplərinə deyil, bir sıra əhəmiyyətli sahələrin xüsusilə də, daxili və xarici bazarları təmin edən maşınqayırmanın, yüngül sənayenin ləğv olunmasına gətirib çıxara bilər; - energetika-yanacaq obyektı məhsul və xidmətlərin əsas sifarişçisi rolunu öz üzərinə götürə bilər ki, bu gün bu sahə bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan energetika-yanacaq obyektı, neft maşınqayırması və metallurgiyanın birləşməsi kimi çıxış edir

Bu, maşınqayırmanın bərpasına və metallurgiyanın rəşional inkişafına istehsal gücündən maksimal istifadə edilməsinə, bahalı xarici avadanlıq və texnologiyaların alınmasının azalmasına səbəb olar.

Kimya və neft-kimya sahələri özəl kapital üçün investisiya layihələrinin

satışından gəlir əldə etmək məqsədi ilə cəlbədicə sahələrdən biridir. Kimya və neft-kimya sahələrinin məhsulları neft-qaz hasilatları üçün maraqlı ola bilər belə ki, onlar yalnız enerji daşıyıcıların ixracı və ya ilkin emalı ilə məhdudlaşmamalıdır. Onlar ilkin xammal kimi təbii qazdan istifadə edən istehsal sahələrini də inkişaf etdirməlidirlər və emal sənayesinə daha çox investisiya qoymalıdırlar. Belə ki, əsas artımı baza sahələri olan metaltutumlu, enerjitutumlu sahələr deyil, emal sənayesi sahələri olan maşınqayırma və dəmir emalı, kimya və neft kimyası, neft emalı, yeyinti və yüngül sənaye sahələri verməlidirlər. Həmçinin bu sahələrdə enerjiyə qənaət siyasəti aparmalıdır.

Struktur dəyişiklikləri isə ilk növbədə hər zaman kütləvi bazar və dayanıqlı artımın hazırkı olan sahələrdə cəmlənməlidir; rəqabət mübarizəsinin güclənməsi və dünya iqtisadiyyatında əmtəə qrupları üzrə müəyyən dərəcələrin tapılmasının vacibliyi şəraitində marketing tədqiqatları və texnoloji innovasiyalar mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən onları diqqətsiz buraxmaq olmaz. Vəziyyəti qiymətləndirərkən belə nəticəyə gələ bilərik ki, yeni texnika və texnologiyanın alınması əmək məhsuldarlığının artımı templərinin yüksəldilməsi üçün kifayət deyil. Belə ki daha mükəmməl informasiya texnologiyalarının hazırkı olması nəticəsində yaranmış imkanlara müvafiq olan təkrar istehsal proseslərinin təşkili vacibdir.

İqtisadi artım templərinin aşağı olması şəraitində elmi-texniki potensialdan istifadə aşağı səviyyədə olacaq. Bu isə elmi-texniki potensialın istifadəsiz qalaraq yığılması deməkdir. Bu günə nəzər salsaq deyə bilərik ki, istifadə prosesi yığım prosesini üstələyir. Buna görə də sənayenin sürətli artımı üçün hazırkı imkanlardan maksimum şəkildə səmərəli istifadə etmək olduqca vacibdir. Həmçinin, emal sənayesinin inkişafını sürətləndirmək üçün beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən də istifadə olunmalıdır; - əmək məhsuldarlığının sürətli artımına o zaman nail olunur ki, təbii-resurs potensialı ilə insan potensialı birləşir və onun yeni formalarından istifadə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artımın 70 faizi, insan potensialının isə 30 faizi kapital və təbii resursların inkişaf ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi dünya iqtisadiyyatının birləşdirici amil rolunu məhz innovasiyalar oynayır. İqtisadiyyatda prioritetlər daha çox fundamental elmi

tədqiqatların və tətbiqi araşdırmaların nəticələrinin sənaye müəssisələrinin məhsuluna maksimal tez çevrilməsini təmin edən mexanizmlərin yaradılmasına istiqamətlənməlidir, əks halda xammal biznesi elmin inkişafında az maraqlı olacaqdır.

Hazırkı texnologiyaların və avadanlıqların əldə edilməsi müəssisəyə strateji üstünlüklər vermir belə ki, alınan texnologiyaları rəqiblər də prinsipial olaraq əldə edə bilərlər. Buna görə də, hər bir müəssisə özünün şəxsi texnoloji araşdırmalarını təşkil etməyi bacarmalıdır.

Bu gün bazarda uğur qazanmağın açarı rolunu qabaqcıl texnologiyalar oynayır. İnsanlar isə əsas rəqabət üstünlüyü hesab olunurlar. Bununla belə innovasiyalı inkişaf yoluna qədəm qoymaqla təbii ehtiyatları da satmaq olar. Məsələ ondan ibarətdir ki, nəyi satmaq lazım olması məhz ölkənin texnoloji səviyyəsindən asılıdır; rəqabətcabiliyyətliliyin formalaşmasının ən vacib istiqamətlərindən biri restrukturizasiyadır. Belə ki, müəssisə və istehsalatların restrukturizasiyası səmərəliliyin, məhsuldarlığın və rəqabətcabiliyyətinin artmasına səbəb olur, sənayenin sahə strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxarır.

Restrukturizasiyanın aparılmasında aşağıdakı tövsiyələrdən istifadə etmək olar: iqtisadiyyatın dinamik artımı üçün şərait yaratmaq

- açıq rəqabət mühitinin yaradılmasına köməklik etmək, investisiyaların stimullaşdırılması üçün institutları inkişaf etdirmək və bu məqsədlər üçün maliyyə vəsaitlərini cəlb etmək
- bütün sektorda yeni müəssisələrin yüksək templərlə formalaşmasına səbəb olan şərait yaratmaq, müəssisələr səviyyəsində aparılan restrukturizasiyanı çoxölçülü proses kimi qəbul etmək (araşdırmaq), restrukturizasiya sahəsində konkret problemi düzgün təhlil etmək üçün təhlil aləti kimi “həll səcərəsi” ən rahat və səmərəli praktiki yanaşma hesab edilir.

Dövlət restrukturizasiyanın aparılmasına səmərəli stimullar sistemi vasitəsi ilə, eləcə də müvafiq institutsional strukturun möhkəmlənməsi vasitəsi ilə köməklik göstərə bilər. - sənayedə müəssisələrinin restrukturizasiyasının aparılmasında müəyyənəddici amil onun yüksək texnoloji, elmtutumlu istehsalların inkişafına

yönəldilməsi və onların əsasında istehsal gücünün yenilənməsinin həyata keçirilməsidir.

Rəqabətqabiliyyətli məhsul buraxılışının dayanıqlı artımı və gələcəkdə xarici bazarlara səmərəli çıxışın əsasıdır. Buna nail olmaq üçün iqtisadiyyata ən çox pozitiv təsir göstərə bilən innovasiya inkişafının uzunmüddətli perspektivlərinin müəyyən edilməsi və texnoloji irəliləyişlərin axtarılıb-tapılması köməklik edir.

Elmi-texniki və innovasiya strategiyasının işlənilib-hazırlanmasında xüsusi yeri “Forsayt” metodu vasitəsi ilə elmi-texniki inkişaf prioritetlərini müəyyən etmə praktikası tutur. Onun mahiyyəti bundan ibarətdir ki, yaxın 10-20 ilə perspektiv texnologiyalar və bazarlar müəyyən edilir, rəqabətqabiliyyətli innovasiyaların yaradılması işində biznes-dövlət əməkdaşlığının istiqamətləri, həyat səviyyəsinin keyfiyyətinin, iqtisadi artımın səviyyəsinin artması və ölkənin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətinin qorunub saxlanılması məqsədi ilə yeni imkanlardan istifadə etməyə imkan verən tədbirlər hesab olunur.

1.3. Azərbaycan Respublikasının qeyri-neft

sənayesinin ixrac potensialının artırılması imkanları : nəzəri səpki

Son illərdə dünyanın iqtisadi sistemində dünya maliyyə böhranı və tənəzzül prosesi çox geniş tətbiq olunan məsələdir. Ən əsası bu qloballaşmanın önəmini vurğulanması, genişləndirilməsi və diversifikasiyası ixracat prosesini sadələşdirir. Qlobal iqtisadi sistem strategiyasının yaradılmasının əsasını qoyan professor R. Xasbulatov aşağıdakı mülahizələri yürütmüşdür

- Etibarlı iqtisadi artımı təmin edən iqtisadi sistemin yaradılması
- Mal dövriyyəsinin sabitliyi və dünya bazar sistemində çıxışın sadəliyi
- Avrasiya qitəsində ölkələrin iqtisadi sisteminin şaxələndirilməsi

Son illərdə qloballaşma dünya iqtisadiyyatına, milli iqtisadiyyatların ixrac potensialına güclü mənfi təsir göstərmişdir. Bir çox ixracat materialları qlobal sferada ölkələrin ixrac potensialının zəifliyini nümayiş etdirdi.

Professor Y.Osipov qloballaşmanın hər şeyin yekunlaşdığı və onun daxilində əridiyi bir yer hesab edir. İqtisadi inqilabların qədim bir iqtisadi sivilizasiyadan

başladığını nəzərə alsaq, müasir dövrün inqilabçı xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq qlobal dünya iqtisadiyyatında qurtara bilməz. Başqa cür ifadə etsək, qlobal iqtisadiyyat mobil səviyyəyə maliyyə proseslərinin elementlərini gətirib çıxarmışdır. İqtisadi proseslər bu iqtisadi iyerarxiyanın əsas zəminidir.

Qloballaşma hərəkəti qarşısını almaq çətin bir səviyyədədir. Dünya iqtisadiyyatının indiki zamanda faktiki sahəsinə təsirini nəzərə alsaq, bu, çox böyük bir səhv olacaq. Məsələn, son zamanlardakı qlobal maliyyə böhranının neft ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı nəticələrini düşünək və bunları nəzərdən keçirək.

Belə ölkələrin gəlirləri əsasən neftdən asılıdır və neft gəlirləri dünya bazarındakı qlobal dəyişikliklərdən böyük dərəcədə asılıdır. Ölkədə xarici valyuta ehtiyatlarının azalması neft olmayan sənayesinin inkişaf tempinə və onun ixrac potensialına mənfi təsir göstərir. [qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı, 58 səhifə]

- ölkəxariciarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlı problemlər olur
 - neft olmayan sənayesinin prioritetlərini inkişaf etdirmək üçün layihələri maliyyələşdirmək çətindir;
 - qeyri-neft məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılması məhduddur;
- İxrac potensialını stimullaşdırmaq üçün ənənəvi dövlət mexanizmini təkmilləşdirmək lazımdır;

İxracın təşviqi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və yeni şərtlərdə ixrac strukturunun prioritetini müəyyənləşdirmək üçün dövlət dəstəyinin əlavə mexanizmləri formalaşdırılmalıdır.

Tədqiqatçılar E. Süleymanov və A. Zeynalov dünya iqtisadiyyatı və bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar ilə sıx iqtisadi əlaqələrin Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına sürətli integrasiyasına və maliyyə böhranının müəyyən dərəcədə bizə təsiri olduğunu qeyd edib.

Neft istehsal edən ölkələr kimi, Azərbaycan da dünya bazarında neft qiymətlərinin düşməsindən bir sıra əlverişsiz nəticələr alır. Müvafiq dövlət büdcəsinin 75%-i neft sahəsinin təşkil etdiyi və ixracatının 97% neft məhsullarının olduğu ölkə üçün neft hasilatının azalması iqtisadi sistemin çoxsaylı problemlərinə gətirib çıxarır.

Müəlliflərin fikrinə görə neft gəlirlərindən asılılığını və qloballaşmanın təsirindən qorunmaq üçün neft sahəsi olmayan sahələrin inkişafı və neft olmayan sənayenin ixracatının artırılması vacib məsələdir.

Azərbaycanda neft olmayan sənaye sahələrinin ixrac potensialının təhlili və tənzimlənməsini araşdırarkən, ilkin olaraq, ixracat yönümlü istehsal sahələrinin artırılmasını, ixracın stimullaşdırılması, bu sahədə biznes fəaliyyətini artırmaq üçün investisiya cəlb ediciliyinin artmasının vacibliyini qeyd edib.

İqtisadçı alim V. Qasımlının fikirlərinə əsasən, Azərbaycanın ixrac strategiyasının məqsədi davamlı iqtisadi təhlükəsizlik və xarici siyasətin maddi bazasını gücləndirməkdir. Karbohidrogenlərin və qeyrikarodorların ixracının optimal balansı ixrac strategiyasının inkişafı üçün vacib şərtidir. Neft olmayan sənaye ixracatı sahəsində ilk növbədə kənd təsərrüfatı və qida istehsalı durur. Baxmayaraq ki, kənd təsərrüfatı və ərzaq istehsalında neft-kimya məhsullarından və elektrik enerjisindən geniş istifadə olunur. Eyni zamanda, neft-kimya məhsulları, eləcə də elektrik enerjisinin ixracı üçün potensial hazırkıdır. Azərbaycan coğrafi mövqeyindən istifadə edərək İpək Yolu və Şimal-Cənub dəhlizi ilə üçün karbohidrogen və digər yükləri daşımaqda böyük üstünyə vardır. Nəhayət, Azərbaycan turizm sahəsində (turizm, 75 maliyyə və bankçılıq, İKT və s.) İxrac potensialını genişləndirə bilər. Ancaq qeyri-neft ixracının diversifikasiyası ilə bağlı problemlər vardır.

Tanınmış iqtisadçı alim Ə.Məsimlinin sözlərinə görə Azərbaycanda neft müqavilələri bağlayan şirkətlər neft-kimya və digər qeyri-neft sektorlarının inkişafına dəstək vermirlər. Məsələn, Qazaxıstanda xarici investisiyaçıların mühəndislik və digər məhsullar üçün 100 milyon dollar dəyərində sifarişlər qoyurlar.

Norveçdə adambaşına düşən ÜDM 42 min ABŞ dolları, digər neft ölkəsi isə Nigeriya isə bu rəqəm 875 dollardır. Rəqəmlərin bu göstiriciləri bu ölkələrdə iqtisadi

sistemin səviyyəsi və azadlığı ilə bağlıdır. Yüksək nəticələrə nail olmaq üçün iqtisadi sektorların yüksək rəqabət qabiliyyətliyi və davamlı iqtisadi artım təmin edilməlidir. Bizim fikrimizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının qlobal təsir qarşısında öz rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün imkanlar vardır. Bunun üçün ixrac bazarına yönümlü məhsulların çeşidinin sabit artımı təmin edilməlidir.

Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin əsas sahələrində tədqiqat aparan alim A. Xudiyev Azərbaycan ixrac əmtəə bazarlarında xarici periferiyada yerləşir və cari ixrac sistemində yaxşı əmtəələr biim üçün əlçatmaz məsafədə olduğunu söyləmişdir. Buna görə də "Azərbaycan iqtisadiyyatının" diversifikasiyası mürəkkəbdir. Ancaq bu mülahizələrin obyektivliyini şübhə duymadan deyə bilərik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının "təbii diversifikasiyası" və ya "üzvi diversifikasiyası" potensialı heç də az deyil

- Birincisi, ölkənin təbii sərvətləri, zəngin yeraltı və yerüstü resursları, əmək və intellektual resurslar və digər amillər kifayətdir
- İkincisi, böyük potensiallı neft olmayan sənaye sahələrindən istifadə olunmalı və onların ixrac istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir (kimya və neft kimya, metallurgiya, neft və qaz maqşınqayırması, kənd təsərrüfatı və aqrar sektor və s.)

Üçüncüsü ölkədəki ixrac sektorunun diversifikasiyası strategiyasını müəyyən etmək lazımdır. Belə ki, müvafiq tədbirlər və qlobal rəqabət həyata keçirilməlidir.

Qloballaşma şəraitində neft sahəsi olmayan sahələrin ixrac potensialının istifadəsi üçün prioritetlərindən biri Azərbaycan valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsini təmin etmək, ölkəyə xarici kapitalın cəlb edilməsi və investisiya proseslərinin hazırki iqtisadi tendensiyaları və bir sıra məsələlər yerinə yetirilməlidir.

Akademik Z. Səmədzadə qeyd edib ki, son vaxtlar Azərbaycanda investisiya mühitində vəziyyət yaxşılaşmışdır. Bunun aydın göstəricisi ölkəyə xarici yatırımçilərin maraqlarının artmasıdır. Ölkənin maliyyə resurslarının güclü artımına baxmayaraq, prezident Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında xarici kapitalın iştirakını dəstəkləyir və qeyri-neft sənayesinin daha çox inkişaf etməsi üçün xarici iş adamlarının marağının bu sahəyə artırılmasını vacib hesab edir. Ümumiyyətlə, prezident yalnız Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının genişləndirilməsini və

rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalını genişləndirmək söylərini deyil ölkəmiz üçün vacib olan digər sahələrə də diqqət çəkir.

Bu, Azərbaycanın maliyyə imkanları və iqtisadi artım nəticəsində xarici ölkələrdə investisiya layihələrinin həyata keçirilməsində iştirak etməsi ilə bağlıdır. Bizim fikrimizcə, Azərbaycanda bu sahələrdə edilən təkliflər nəzərə alaraq neft sahəsi olmayan sahələrnun ixrac potensialının artırılması istiqamətində əlverişli yollar hazırkıdır

- Azərbaycan maliyyə sistemi və pul dövryyəsi beynəlxalq integrasiyada fəal iştirak edir və xidmət sektorunda neft olmayan sənayesinin ixracatının diversifikasiyası üçün əlavə imkanlar açır
- beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq, iqtisadi və kooperativ əlaqələrin ixrac potensialının milli şirkətlərin rolunu artırmaq üçün üçün yeni imkanlar yaradır
- Neft olmayan sektorun ixrac potensialının artması ölkəmizin xarici ticarət fəaliyyətinin özəyini təşkil edir. Məhz bu səbəbdən xarici ticarətin artımı Ölkənin ixracatının artımına səbəb olacaqdır

Sənaye sahələrinin iqtisadi-sosial əlamətləri

Məhsulun təyinatına görə		İstehsal etdikləri xammal və materialların xarakterinə görə		İl ərzində işləmə müddətlərinə görə			Kapitalın mənsubiyyəti və ona nəzarətə görə		Mənsubiyyət bölgüsünə görə		Sahibkarlığın təşkilati-hüquqi formasına görə			
İstehsal vasitələrinin istehsalı	İstehsal vasitələrinin istehsalı	Hasılat	Emal	Fasiləsiz işləyən sənaye müəssisələri	Fasiləli işləyən sənaye müəssisələri	Mövsumi işləyən sənaye müəssisələri	Milli (dövlət)	Xarici (müşərək)	Qarışıq	Tam məsuliyyətli	Məhdud məsuliyyətli	Tam ehtimalla əsaslanan şərikli	Məhdud əlavə məsuliyyətli cəmiyyəti	Səhmdar cəmiyyəti, konsern, konsorsium, MSQ Holding, birliklər
													Kiçik müəssisələr istehsal kooperativləri.	

Cədvəl 2 *Qeyri-neft sənaye sahələri müəssisələrinin iqtisadi-sosial əlamətlərinin təsnifatı.*

Cədvəl 2 də qeyri – neft sənayesi müəssisələrinin iqtisadi sosial əlamətlərinə görə təsnifləşdirilmişdir. Bu cədvələ görə il ərzində işləmə müddətlərinə görə qeyri-neft sənayesi müəssisələri üç qrupa

ayrılır:

- bütün il boyu fasiləsiz işləyən sənaye müəssisələri (məsələn, domna sobaları, marten peçləri, neftayırma zavodları və s.);
 - bütün il boyu fasiləli işləyən sənaye müəssisələri (məsələn, maşınqayırma zavodları);
 - mövsümü işləyən sənaye müəssisələri (məsələn, şəkər, konserv, pambıqtəmizləmə və s. zavodlar). Kapitalın mənsubiyyəti və ona nəzarətə görə: milli, əcnəbi, qarışıq
- Məsuliyyət bölgüsünə görə:

-tam məsuliyyətli

- məhdud məsuliyyətli.

Sahibkarlığın təşkilati-hüquqi formasına görə: tam şərikli, etimada əsaslanan şəriklik, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətli cəmiyyət, əlavə məsuliyyətli cəmiyyəti, istehsal kooperativi, birliklər və s kimi təsnifləşdirilir.

Professor Ş. Hacıyevin sözlərinə görə, Azərbaycanın müasir iqtisadi siyasətinin uğurunu onun yaxşı xarici siyasəti əks etdirir. Son 10 il ərzində mal ixracatı 12,5 dəfə artıb, xidmətlərin ixracı isə 10 dəfə artıb. Məlumdur ki, ixracatda neft və neft məhsullarının yüksək payı iqtisadiyyatımızın ənənəvi quruluşundan asılıdır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə ixrac sektorunda neft sahəsinin payı azalmışdır. Məsələn, 2011-ci ildə neft sahəsinin payı ixracatda 95,3%, 2012-ci ildə isə 94,1% təşkil etmişdir. 2014-cü ildə bu göstərici 90,1%, 2017-ci ildə isə 81% təşkil etmişdir.

Zənnimizcə, yaxın gələcəkdə neft olmayan sənaye sahələrinin sürətli inkişafı bu istiqamətdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq. Neft olmayan sənaye sahələri və onun ölkəmizdə ixracının artımı bir çox beynəlxalq təşkilatların hesabatlarındayər alır. Məsələyə bu aspektdən yanaşaraq çıxış etsək, neft olmayan sektorun ixracının artımını təmin etmək üçün malların və xidmətlərin ixrac potensialının gücləndirilməsinin əhəmiyyətini vurğulayan 2017-ci ilin hesabatlarına əsasən

Azərbaycanın enerji sektorundan əlavə, iqtisadiyyatın digər sektorlarının da diversifikasiyasında uğurlu olmuşdur.

Sənaye sahəsi ölkədə əsas inkişaf edən iqtisadi sektordır. Sektorun əsasını qatılaşdırılmış energetika-yanacaq obyektı, kimya sənayesi, maşınqayırma, metallurgiya, yeyinti, istehlak malları və digər sənaye sahələri təşkil edir.

Kənd təsərrüfatı sahələrinin əsas istiqamətləri taxıl istehsalı, heyvandarlıq, tərəvəz, meyvə və tərəvəz, pambıq, üzüm, tütün və s. son beş il ərzində ixracının, mal və xidmətlərinin həcmi artıb.

Cədvəl 3

Sənayenin qeyri-neft sənaye sektorunda məhsul istehsalının (işin, xidmətin) strukturu (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), yekuna nisbətən (faizlə).

Sahələr	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bütün sənaye	23,6	22,0	23,8	25,9	30,4	39,3
o cümlədən: Mədənçıxarmanın qeyri-neft bölməsi	2,5	2,5	2,6	3,1	20,2	6,7
Emal sənayesi o cümlədən:	15,9	14,3	15,3	15,3	20,2	24,3
Qida məhsullarının istehsalı	1,5	1,5	1,5	1,5	2,0	2,5
İçki istehsalı	0,6	0,5	0,5	0,5	0,8	0,8
Tütün məmulatlarının istehsalı	0,08	0,1	0,06	0,06	0,1	0,1
Toxuculuq sənayesi	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Geyim istehsalı	0,1	0,1	0,11	0,13	0,2	0,2
Dəri, və dəri məmulatlarının, ayaq-qabıqlarının istehsalı	0,08	0,06	0,1	0,1	0,1	0,1
Ağac emalı və ağacdən məmulatlarının istehsalı	0,05	0,04	0,04	0,05	0,1	0,1
Kağız və karton istehsalı	0,04	0,1	0,05	0,06	0,1	0,1
Poliqrafiya fəaliyyəti	0,1	0,1	0,13	0,15	0,11	0,2
Kimya sənayesi	0,45	0,6	0,6	0,6	0,82	1,4
Əczaçılıq məhsullarının istehsalı	0,0	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı	0,2	0,2	0,2	0,23	0,2	0,4

Cədvəl 3 də ölkənin qeyri-neft sahəsi və sənayesinin struktur bölmələri əks olunmuşdur. Bu cədvəl göstərir ki, dünyanın bütün ölkələrində iqtisadi artım az olduğu

dövrə ölkəmizdə 2015-ci ildə 2014-cü ilə nisbətən 1,1 faiz çox yəni 54,4 mlrd manat ümumi daxili məhsul istehsal edilmişdir. Neft olmayan sənaye sahələrinin ÜDM-nin həcmi 37,6 mlrd manat təşkil edib. Sənayedə əlavə dəyərin 33,9%, tikintidə 12,1%, ticarətdə 10,0%, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, balıqçılıq və meşə təsərrüfatı sahəsində 6,2%, nəqliyyat və anbarda 5,4% , 2,7% -i yaşayış və iaşə, informasiya və kommunikasiya sahəsində 2,0%, digər sektorlarda isə 19,4% [qeyri-neft iqtisadiyyatı, 55 səhifə] Cədvəl 4 ölkənin iqtisadiyyatında neft olmayan sektorun və sənaye istehsalının həcmi göstərir. Cədvəldə görüldüyü kimi, ÜDM 5 ilə ikiqat artmışdır

Cədvəl 4 Qeyri-neft sənaye sektoru üzrə ümumi daxili məhsul istehsalı (mln. man.) *)

Göstəricilər	İllər				2010-2015-ci illərdə artım tempi %-lə
	2010	2012	2014	2015	
Ümumi Daxili Məhsul – Cəmi, o cümlədən:	18442,7	28474,9	35968,6	37670,0	2,0 dəfə
Emal sənayesi məhsulu (işlər, xidmətlər)	2255,9	2280,5	2815,6	2875,0	127,4
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı	2221,1	2783,1	3111,0	5635,3	2,5 dəfə
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	2493,2	2941,5	2653,1	2932,4	117,6
İnformasiya və rabitə xidmətləri	788,4	927,2	1067,6	1083,6	137,5
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	13679,5	17599,1	2200,2	25721,1	2,0 dəfə

Ölkə iqtisadiyyatının xüsusən də qeyri-neft istehsalının inkişafına böyük təkan verə biləcək investisiyalardan danışaq Bu haqqda məşhur iqtisadçı alimlərin fikirlərinə baxaq

T. Kerimova yazır: "Azərbaycan yanacaq və enerji sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün böyük səylər göstərir və onun yüksək inkişafı təmin edilmişdir. Həmçinin neft sahəsi olmayan sahələrə xarici investisiyaların cəlb

edilməsində hazırki olan problemlər hələ həll edilməmişdir və xarici kapitalın səmərəsiz istifadəsinə səbəb olmuşdur. Çox hallarda neft sahəsi olmayan sahələrə xarici investisiyalar cəlb etmək üçün nəzərdə tutulmuş hökumət proqramını hazırlayarkən, bu problemi həll etməkdə səhv olan müəyyən sektorlarda dizayn etmək daha üstündür. Buna görə də hesab edirik ki, neft sahəsi olmayan sahələrə xarici investisiyaların iştirakı sistemli şəkildə inkişaf etdirilməlidir və müxtəlif sahələrin müvafiq payı gözlənilir."

Tədqiqatçı T.Babayev hesab edir ki, investisiyaların həcmi milli gəlirin səviyyəsinə əhəmiyyətli təsir göstərir və milli iqtisadiyyatın inkişafının müxtəlif elementlərinin formalaşması onun dinamikasına əsaslanır. Buna görə xarici təcrübəni öyrənmək, ölkənin investisiya potensialını qiymətləndirmək və investisiya siyasətində tətbiq etmək vacibdir.

Azərbaycanda özəl sektorun rəqabət təsir neft gəlirlərinin aspektləri ilə bağlı professor Ə.Məmmədov qeydləri diqqətə layiqdir. Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycanın neft sahəsinin tendensiyası sürətləndirmək üçün xarici risklərin kəskin azalması risk faktorları ola bilər. Biz əvvəllər indi stabil hesab olunan iqtisadiyyatına investisiya daxili investisiyaların payı artan, son illərdə Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafının əsas makroiqtisadi göstəriciləri təhlilidir. Qalan səkkiz hallarda, ehtiyac Ölkənin neft sahəsi olmayan sahələrə xarici kapital və xarici investisiya resurslarının böyük həcmdə cəlb etmək və onların xarici imkanlarını artırmaqdır.

Qloballaşma şəraitində iqtisadiyyatın diversifikasiyası, eləcə də yeni keyfiyyət və kəmiyyət prinsipləri əsasında ənənəvi əmtəə bazarlarında bərpası və inkişaf ola bilər. Məsələn, global rəqabət qabiliyyətliliyinə görə, Azərbaycanda geostrateji və geoiqtisadi maraqları qərbi ölkələri arasında siyasi və iqtisadi əlaqələrin hər hansı bir çevrilmə və keçmiş sovet respublikalarının bir sıra Rusiya və müttəfiqləri müqabilində kənd təsərrüfatı məhsullarının ənənəvi bazar bərpa ehtimalı yüksək ola bilər. Bu amillərin nəticəsi olmadan belə, Rusiya və Belarus kimi Ölkələrə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırma imkanları var və təəssüf ki, bu potensial zəif istifadə olunur

Bizim fikrimizcə, növbəti beş ildən on ilədək, orada ölkənin kənd təsərrüfatı və aqrar sektorun bir neçə dəfə ixracını artırmaq üçün imkanlar var və bu yanaşma Azərbaycanın ixrac potensialının yaxşılaşdırılması üçün ciddi prospekti sayılır. Son illərdə qloballaşmanın genişlənməsi və maliyyə böhranlarının artması dünya iqtisadiyyatında yeni tendensiya və meyllərin yaranmasına gətirib çıxardı. Milli iqtisadiyyatın müstəqil inkişafının sona çatdığına da inanmaq olar.

Bu baxımdan hər bir ölkə əhəmiyyətli və strateji bir vəziyyət kimi müxtəlif ixrac potensialına malikdir. Hər hansı bir ölkədə təbii ehtiyatların çatışmazlığı və ya milli resursların olmaması varsa, bu proseslərdə global rəqabətin davam etdirilməsi üçün bir çox çətin vəzifələri aradan qaldırmalıdır. Milli qaynaqlar və nisbi təbii qaynaqlara malik olan ölkələr bu faydaları obyektiv və dəyərli qiymətləndirməlidirlər və məhsulların istehsalına sistemə yanaşma və məhsulların milli mənfəətə uyğun şəkildə istifadəsi üçün ixrac edilməlidirlər.

Global rəqabət mühitində davamlılıq meyarlarını əks etdirməyən malların və məhsulların ixracı sabitdir. Əgər biz bu meyarlara əməl etsək, Azərbaycanın qloballaşma kontekstində neft sahəsi olmayan sahələrin ixrac potensialının istifadəsini artırmaq üçün sabit mövqeyə malik deyildir. Bu istiqamətdə əhəmiyyətli müsbət addımlar atıldığı, dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi və 84 nəfərin icraat prosesində olması faktı yaxın gələcəkdə Azərbaycanda ixrac potensialından daha effektiv, məhsuldar və effektiv yollarla inkişaf etmək üçün tədbirlər görülməyini göstərir. Belə şəraitdə neft sahəsi olmayan sahələrdə ixrac potensialının tənzimlənməsinin artırılması üçün daha ciddi araşdırma aparmaq və mübahisə aparmaq lazımdır.

FƏSİL 2.. Qeyri- neft sənayesinin diversifikasiyası və onun xarici iqtisadi sektora təsirinin kompleks təhlili: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan

2.1. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyası və ixrac məhsulunun kompleks təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda neft sahəsi olmayan sahələrin prosesləri ölkənin neft strategiyasının həyata keçirilməsinin ilk illərindən bəri çox vacib olan ölkənin iqtisadi siyasətində əsas prioritetdir. 1990-ci ilin əvvəlində ulu öndərimiz Heydər Əliyev deyib: "Azərbaycanda neftin, böyük ehtiyatların, böyük perspektivlərin olduğunu unutmaq lazımdır ki, bir tərəfə qoyun. Bəli, təbiəti bizə verdi, amma ciddi bir sənaye yaratmadan gələcəyimizi bu əsasda qura bilmərik, biz Azərbaycanın inkişafına dəstək verə bilmərik. " Bəli, biz Xəzər dənizinin ehtiyatları hesabına 50-80 il ehtiyac olmadan sağ qala bilərik, yaxşıdır, düşünmək lazımdır. Neft tükənməsindən sonra nə edəcəyik? Növbəti nə olacaq? İqtisadiyyatın digər sektorlarının inkişafı artıq bu məsələlərin ön plandadır

20-ci əsrin əvvəllərinə qədər iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi prosesində neft sahəsi olmayan sahələrin prioritet transformasiyasının əsas elementləri Azərbaycanda iqtisadiyyatının inkişaf modelinin aktiv şəkildə inkişaf etdiyi dövrdə yaradılmışdır. İqtisadiyyatın bərpası və modernləşdirilməsi və iqtisadiyyatın neft və qazla əlaqəli olmayan strukturlaşma proseslərinə gəldikdə, bu təsadüfi bir amil olmadı

Azərbaycan zəngin resursları, əlverişli coğrafi iqlim, rahatlama, ənənəvi rəqabət iqtisadiyyatı, insan resursları üçün güclü elmi və texniki potensiala malik bir ölkədir.

Məşhur akademik A. Nadirov və bir qrup azərbaycanlı iqtisadçı yazır: "Azərbaycan öz güclü milli iqtisadiyyatını yüksək səviyyədə inkişaf etdirmək üçün digər təbii ehtiyatlar və imkanları var. Ölkənin istənilən səviyyəsində, eləcə də ölkənin çoxlu təbii ehtiyatları ilə əhatəli iqtisadiyyatının inkişafın məqsədi, eləcə də onların

istifadəsi məqsədi ilə müstəqil Azərbaycan Respublikası əvvəlki inkişaf mərhələlərində formalaşmış böyük istehsal potensialına malikdir ".

Bu potensialı təmsil edən yüzlərlə müəssisə və qurğu hələ də yeni üsullar və texnologiyalar üçün müasir tələblərə uyğun beynəlxalq standartlara cavab verməlidir. Bütün bunları nəzərə alaraq, ölkənin rəhbərliyi testin informallaşmasının təşviq edilməsi üçün böyük bir iş görmüşdür və bu müntəzəm olaraq həyata keçirilir. Bu ideyaların davamı qeyd edilə bilər ki, 2000-ci illərin əvvəlindən Azərbaycanda istehsal sənayesinin kompleks inkişafı, bu istiqamətdə neft sahəsi olmayan sahələrin, daha inkişaf etmiş regionların inkişafı sektorları modernləşdirilməsi (İKT, kosmik sənaye, və s. D.)

Müəssisəyə müasir avadanlıq və xidmətlərin göstərilməsi artmışdır. Əvvəl qeyd edildiyi kimi, ölkə iqtisadiyyatının və regionlarının bütün sektorlarını əhatə edən I, II və III dövlət proqramları bir-birinin ardınca qəbul edilmişdir. Bu proqramlardan ikisi uğurla həyata keçirilmişdir və Üçüncü Dövlət Proqramı həyata keçirilir. Bu dövlət təşkilatı tədbirlərin siyahısı və coğrafiyası əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir və böyük uğurlar əldə edilmişdir.

Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin ən səmərəli istifadəsi üçün bir sıra prioritet sahələri həyata keçirmək və bu yolla üzləşən problemləri həll etmək son dərəcə vacibdir və biz onları gələcək materiallarla təmin edəcəyik. Azərbaycanın iqtisadiyyatı müasir dövrdə, artıq qeyd etdiyimiz kimi, şaxələnmə, başqa sözlə, diversifikasiyadır.

Diversifikasiya ingilis dilində istifadə olunan "Diversification" terminə əsaslanır və əsasən məhsulun genişlənməsi kimi başa düşülür. Eyni zamanda, dövrümüzdə şaxələndirmə konsepsiyası milli iqtisadiyyatın inkişafı və istiqamətinin, fəaliyyətin təbiətinə uyğun olaraq şirkətlərin və assosiasiyaların birləşməsinin xüsusiyyətini xarakterizə edən mühüm elementlərdən biridir. Məsələn, iqtisadi müxtəliflik və müxtəlifliyin bir çox nümunələri multidisipliner şirkətlərin və digər nümunələrdən götürülə bilər.

2003-cü ilin sonundan etibarən neft sahəsi olmayan sahələrnun əhəmiyyəti Azərbaycanda sosial-iqtisadiyyatının inkişaf dinamikasını sürətləndirməkdə mühüm rol oynamışdır. Ölkənin ümumi ÜDM-də neft sahəsi olmayan sahələrin payı Cədvəl 5.-də verilmişdir.

Sfs	Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Üdm	8,5	12.5	18.7	28.4	40.1	35.06	42.5	52.1	54.0	57.7
2	Qeyri-neft sahəsi	5,6	7.0	8.2	11.7	17.1	18.6	21.4	25.4	28.5	32.6
3	Neft sahəsi olmayan sahələrin ÜDM-xüsusi çəkisi %-lə	65,9	56.0	43.9	41.2	42.6	52.2	50.4	48.8	52.8	56.6

Cədvəl 5. ÜDM-də qeyri-neft sahəsinin payı

Cədvəl 5 də göründüyü kimi 2007-2008-ci illərdə ÜDM-in real artımı 6,8 dəfə, neft sahəsi olmayan sahələrndə isə 5,8 dəfə olduğunu göstərir. 2010-cu ildə bu rəqəm 41.2%, 2012-2013-də demək olar ki, eyni səviyyədə düşdü və 2016-cı ildə iqtisadiyyatın neft sahəsi olmayan sahələrndə əlavə dəyər ÜDM-də neft sahəsi olmayan sahələrnun payı 2007-ci ildə 65,9% idi 43 illik cari dövrə nisbətən 10% artmışdır. ÜDM-də neft sahəsi olmayan sahələrndə əldə edilən əlavə dəyər 2016-cı ilin sonunda 56,6% təşkil edib. İlin sonuna qədər neft sahəsi olmayan sahələrndə əlavə dəyər çıxış artım tempi ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə nisbətən yüksək idi. Qeyri-neft ÜDM-in artımına ən böyük töhfə tikinti sahələrində [4,3%] olmuşdur. 53,2% - qeyri-əlavə dəyər şirkət strukturunda nisbəti mədənçıxarma sənayesi 2,4%, emal sənayesi nisbəti oldu

2017-ci ildə praktik addımlar idxal qeyri-neft ixracının asılılığı və yeni sənaye komplekslərinin və aqro-emal müəssisələrinin yaradılması azaltmaq üçün

iqtisadiyyatın neft sahəsi olmayan sahələrnun davamlı inkişafı təmin etmək üçün qəbul edilmişdir.

İstehsalın təmin edilməsi və idxaldan asılılığın aşağı salınması ilə qeyri-neft məhsullarının rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək üçün Bakıda Balaxanı Sənaye Parkının yerli istehsalı üçün bir layihə hazırlanıb və tikintinin başlanması üçün hazırlıq işləri aparılır. Bundan əlavə, sənaye parkının infrastrukturunun yaradılması, sakinlər kimi qeydiyyatdan keçmiş fermer təsərrüfatlarının yaradılması və digər müəssisələri cəlb etmək üçün işlər aparılır. Son illər ərzində olduğu kimi son illər ərzində də neft sahəsi olmayan sahələrndə keçən il ciddi artım müşahidə olunmuşdur.

Beləliklə, Ölkənin neft sahəsi olmayan sahələrndə 2017-ci ildə 37,7 mlrd manat əlavə dəyər təşkil edilib və əvvəlki ilə nisbətən 1,1 faiz artmışdır. Neft sahəsi olmayan sahələrndə əlavə dəyərin ÜDM-də payı ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8,0 faiz artaraq 69,3 faizədək artıb. Yanvar-dekabr ayları arasında neft sahəsi olmayan sahələr Ölkənin iqtisadiyyatında əlavə dəyərdə 0,7 faiz investisiya qoymuşdur. Neft sahəsi olmayan sahələrndəki sub-sektorlarda ÜDM-in artımına ən müsbət qatqı olan sahə ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri (0,9 bal).

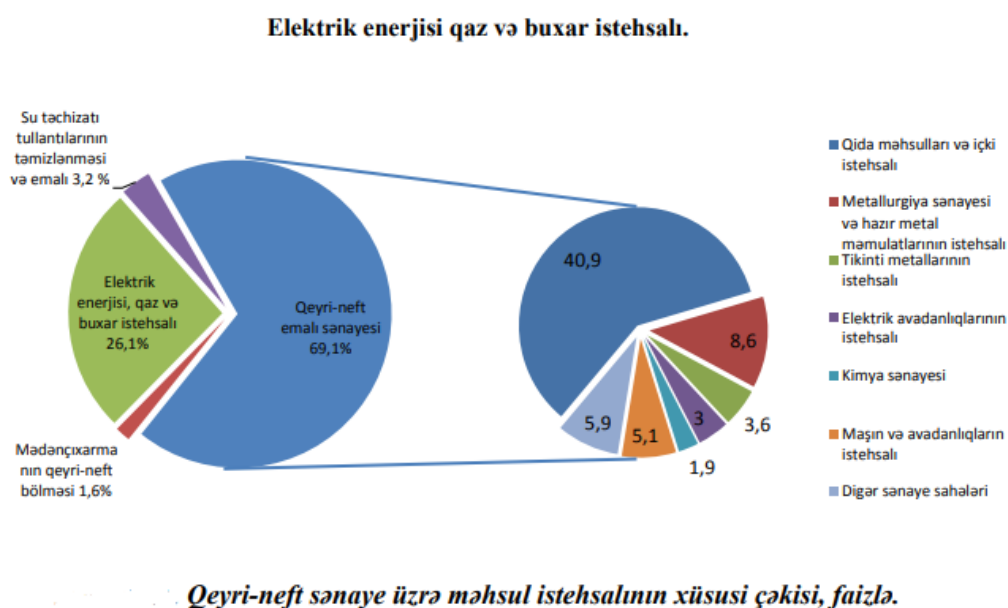
Bir çox əsas sektorda (qida, tikinti materialları, kimya sənayesi, maşın və avadanlıqlar, hazır metal məmulatlarının, kompüterlərin, elektron və optik məhsulların quraşdırılması və təmiri və s.) Emal sənayesində artım tempi böyümə dərəcəsi şoka davamlıdır.

2017 ərzaq məhsulları (2,9%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sektoru (2,7 dəfə), tikinti (6,3%), o cümlədən bir çox sənaye, sənaye, neft sahəsi olmayan sahələrndə illik istehsal, kimya (43,2%), hazır metal məmulatlarının istehsalı (54.1%), elektrik avadanlıqları (1,8%), kompüter, elektron və optik məhsul istehsalı (2.1 dəfə) istehsalı, mebel (10.1%), istehsal (4,6%) və digər ağac və taxta məhsulları (67,3%), kağız və karton istehsalı (7,5%), avtomobil və qoşqu müalicə. sahələr artmışdır.

Azərbaycan Dövlət Ticarət Palatasının (Grafik 1də göstərilib) məlumatına görə, istehsalatda qeyri-əsas məhsulların payı faizlə ifadə edilir. Aydındır ki, qeyri-neft sənayesinin mədən sənayesi 1,6%, emal sənayesi 69,8%, elektrik enerjisi, qaz və buxar

istehsalı, paylanması və təchizatı 25,4%, su təchizatı və kanalizasiya - 2% təşkil edir. 2014-cü ildə ərzaq məhsullarının istehsalı (1,4%), tikinti materialları (22,2%), metallurgiya (11,0%), (41,0%), içki istehsalı (8,1%), hazır metal məmulatlarının istehsalı (6,2%), geyim istehsalı (59,9%), tikinti materialları sənayesi (32,0%), mebel istehsalı (8,3%), avtomobil və qoşqu (58,2%) istehsalında və s. sahələrdə artmışdır.

2016-cı ildə qeyri-əsas sənaye sənədi nəzərə alınmaqla, ərzaq məhsulları (1,4%), tikinti materialları (22,2%), metallurgiya (11,0%), kimyəvi maddələr (32,0%), (41,0% , içki istehsalı (8,1%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (12,1%), hazır metal məmulatlarının istehsalı (6,2%), geyim istehsalı (59,9%) və digər məşinlər (3,4 dəfə), mebel istehsalı (8 , 3%), avtomobil və qoşqu (58.2%) və s. bölmələr artdı. İldə iqtisadiyyatdakı bütün investisiyaların 66,1 faizi neft sahəsi olmayan sahələrə yönəldilmişdir (Azərbaycan DSK və İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabatlarına əsasən)



Şəkil 1 – 2016-cı ildə daxil Azərbaycanda qeyri – neft sənayesi

2016-cı ildə, 76.8 faizi və ya ölkədə sabit aktivlərinin manat ayrılıb 12,8 mlyrd 9,8 mlrd manat, neft sahəsi olmayan sahələrnun göndərilib. Son illərdə Tovuzda süd emalı zavodu, Ağcabədi rayonu, süd emalı zavodunun süd emalı zavodu, süd fabriki

İmişlidə "Afina" Qəbələdə alkoqolsuz içkilər fabrik istehsalı üçün içkilərin istehsalı və şərab zavodu üçün çörək zavodu "Ağsu", Şərab bitki sonrakı illərdə davamlı inkişafını təmin edir, Oğuz 39 regionlarında qlükoza istehsalı qarğıdalı və zavodun emal zavodunun başlanması ilə, qida istehsalı qeyri-neft sənayesinin aparıcı istiqamətlərindən biridir. Bundan əlavə, 2016-cı ildə, Abşeron AZMDF zavodu və yenidən bir mebel fabrikində, Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzinin, Xaçmaz kondensator zavodunda Astara qaz-kompresor stansiyasının, eləcə də imkan verir yüksək artım tempi neft sahəsi olmayan sahələrdə çoxsaylı müəssisələrin istehsalı davam edən qeyri-neft əlavə dəyər açıldı ölkənin iqtisadiyyatının sektoru ötən ilin eyni dövründəkindən 9,7% çoxdur. [Azərbaycan İƏŞ və İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabatlarına əsasən] dəyəri payı keçən ilin eyni dövrünə görə yüzdə 52,7% 3,9 faiz bəndi artaraq ÜDM-də qeyri-neft sənayesində əlavə edib.

Qeyri-neft sənayesində istehsalın payı 68,2%, elektrik enerjisi, qaz və buxarın istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı - 26,4%, su təchizatı, suyun təmizlənməsi - 2,9%, mədənçıxarma - 2,5% təşkil edib. 2015-ci ilə nisbətən qeyri-neft sənayesində istehsalın payı bu il 0,9 faiz artıb. [Azərbaycan İƏŞ və İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabatlarına əsasən]

Ötən il ərzində qeyri-əsaslı sənayedə 16 ədəd artım qida məhsulları, o cümlədən qida məhsulları (2,7%), toxuculuq sənayesi (61%), rezin və plastik (2,3 dəfə), tikinti materialları (16,9% , metal məmulatlarının istehsalı (17,1 faiz), hazır metal məmulatlarının istehsalı (48,6 faiz), kompyuter və digər elektron avadanlıqlar (8 dəfə), elektrik avadanlığı istehsalı (76,9 faiz), mebel istehsalı (2,3 dəfə) maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (40,1%) artmışdır. [Azərbaycan DSK və İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabatlarına əsasən]

Qeyri-neft sənayesi 0,2% ÜDM-in artım əməyi neft ÜDM 0,4%, sənaye və artım 0,4% olmuşdur. Qeyri-neft sənayesində əlavə dəyər şirkət strukturunda nisbəti mədənçıxarma 2,4% və ya 63,9 mln. manat təşkil etmişdir, emal sənayesi 53,2% və ya 1419,3 milyon manat, buxar və qaz istehsalı 41,7% və ya manat 1111,3 milyon manat, su və kanalizasiya təmizləyici -. 2,7% və ya 71.9 milyon manat olmuşdur.

Qeyri - neft sahəsində əlavə dəyər strukturunda istehsal payı 0,7 faiz bəndi artıb (Azərbaycan DSK və İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabatlarına əsasən).

Qeyri-neft sənayesinin 2017-ci ildə qeyri-neft sənayesinin ümumi istehsalında payı ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 0,8 faiz artaraq 39,3 faizədək artmışdır. Bu müddət ərzində ən rafineri (31,3%), ərzaq istehsalı (4,2%), tikinti materialları (21,0%), maşın və avadanlıq (41,1%), kimya sənayesi (19, İçkilərin (13,6%), elektrik avadanlığı istehsalı (14,6%), poliqrafiya məhsulları (43,4%), dəri və dəri məmulatları (30,9%), digər nəqliyyat vasitələri (2, 3 dəfə) və s. Artmışdır. 2017-ci ildə qeyri-neft sənayesində istehsal 6776,6 milyon manat təşkil edib ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4,8 faiz artıb.

Cədvəl 6 – da Azərbaycan sənayesinin istehsal indeksi əmsalaları göstərilmişdir.

Cədvəl 6 Sənaye istehsalının indeksləri, faizlə *)

İllər	Bütün sənaye	O cümlədən			
		Mədən çıxarma sənayesi	Emal sənayesi	Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı
2005=100					
2006	137	145	107	110	99
2007	169	187	115	103	82
2008	180	197	122	111	83
2009	195	221	113	98	82
2010	200	224	124	105	81
2011	190	205	132	114	90
2012	186	197	139	128	92
2013	189	198	148	132	102
2014	188	194	151	140	109
2015	192	198	161	139	111
*) Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı "DSK" 2016, s. 451					

Cədvəldən göründüyü kimi, sənaye istehsalının indeksi, 2005-ci ilə nisbətən, 2015-ci ildə bütün sənaye üzrə 192%; mədənçıxarma sənayesində 198%, emal sənayesində -

161%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalının bölüşdürülməsi və təchizatı üzrə - 139%, su təchizatı, tullan- 83 tıların təmizlənməsi və emalı sferasında 111% artmışdır

Kimya sənayesi neft olmayan sənayesinin aparıcı sahələrindən biri sayılır. Bu sahədə atılan addımlardan biri nizamnaməsi prezidentin sərəncamı əsasında müasir texnologiyalara əsaslanan Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmış və onun kimya və neft-kimya kompleksinin inkişafı və bu sahədə ixrac potensialının artırılması üçün təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında sənaye istehsalının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması, neft olmayan sektorunun davamlı inkişafı üçün müasir texnologiya ilə istehsal və emal üçün müəssisələrin yaradılması, rəqabət sənaye zonalarının təşkili, sahibkarlığın inkişafına dəstək, güzəştli kreditlərin ayrılması, torpağın ayrılması (167,66 hektar), vergi və gömrük işlərində sadələşmə, və digər məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur.

2.2. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün normativ-hüquqi əsas bazası

İqtisadi prioritet dövlətin iqtisadi siyasətinə, ilk növbədə, sabit və effektiv qanunvericilik bazasına əsaslanmalıdır. Qanunvericiliyin bazasına iqtisadi siyasətin prioritet sahələrinin inkişafının intensivləşməsi, müvafiq ölkə qanunları, qaydaları, iqtisadi rejimləri, normativ sənədlər və s. aiddir.

Azərbaycanda neft strategiyasının yarandığı vaxtdan bu yana ölkədə bəzi tədbirlər həyata keçirilmiş və bu sektorda müxtəlif sahələr üzrə qanunvericilik aktları tərtib olunmuşdur. Aydındır ki, Neft olmayan sənaye sahələrinin ixracat potensialını tənzimləmək üçün qanunvericilik bazası formalaşdırmaq və ehtiyac olduğu halda onları təkmilləşdirmək üçün dəyişiklik edilməsi daha çox diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı onun icra edilməsinə də güclü nəzarət vardır. Bu prinsiplər aşağıdakı meyarlara əsaslanır

- Xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsini təmin etmək
- Xarici ticarət iştirakçılarının beynəlxalq bazarda çıxışını məhdudlaşdıran maneələrin azaldılması və süni müdaxilə üçün yetərli mexanizmlərin yaradılması
- İxracın stimullaşdırılması və ixracın prosedurlarının sadələşdirilməsi

- İxracın təşviqi, dövlət dəstəyi mexanizmlərinin qanunvericiliklə tənzimlənməsi,
- ixracatın əsas iştirakçısı olan xarici investisiyaçıların hüquqlarının qorunması və hüquqlarının tənzimlənməsi;

Daxil olan investisiyalar və texnologiyaların beynəlxalq hüquqi qanunvericiliklə tənzimlənməsi və toxunulmalığının qorunması

- Müxtəlif hökumət orqanlarının və ixrac nəzarəti orqanlarının fəaliyyətinə əsassız müdaxilənin məhv edilməsi
- Dövlət dəstək mexanizmləri, maliyyə yardımı, daxili investisiyalar, ixracın inkişafı üçün subsidiyalar və subsidiyalar, xüsusilə qeyri-neft ixrac potensialı. maliyyə və büdcə kredit hesablarının tətbiq edilməsi üçün qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi və s.

Ölkədə xarici yatırımlərin təşviq edilməsi, ölkənin iqtisadiyyatına investisiyaların artırılması üçün təşviq etmək üçün qanunvericilik bazası yaradılmışdır və geniş miqyaslı iş sahibkarlıq və biznes mühitinin inkişafına yönəldilmişdir. "İnvestisiya fəaliyyəti" və "Xarici investisiyanın qorunması" tez qəbul və həyata keçirilmişdir. Bu qanunlara uyğun olaraq, dövlət dolayı danışmaq investisiyaçıların və digər tədbirlər hüquqlarının qorunması birbaşa və ya dolayısı ilə investisiya fəaliyyətinin fəaliyyətini tənzimləyir və investisiyaçıların hüquqlarını müdafiə mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üzrə kompleks tədbirlər görür, investisiya fəaliyyəti, investisiyaların qorunması tənzimlənməsi təminat verir. Dövlət qanunun təkmilləşdirilməsi və dəyişikliklər vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatına investisiya investisiyaçıların hüquqi mühafizəsi sahəsində milli vətəndaşla bağlanmış müqavilələrin şərtlərinə yerinə yetirilməsi üzərində dövlət nəzarəti ələ aldı.

Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin tənzimlənməsi və modernləşdirilməsi, ixrac potensialını yaxşılaşdırmaq, ilk növbədə, ölkədə investisiyaları düzgün tənzimləyən qanun və qaydaların inkişafını tələb edir. Məlum olduğu kimi, bir çox ölkələrdə mühafizələrin tənzimlənməsi ümumi qanunlar çərçivəsində həyata keçirilir və əsasən ölkənin konstitusiyasında nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən qorunur. Heç kəs

məhkəmə qərarı olmadan əmlakdan məhrum edilə bilməz. Bu subyektlər Azərbaycan vətəndaşları ilə birlikdə xarici vətəndaşlara tətbiq edilir. Xarici investisiyaların qorunması haqqında Qanunun 11-ci maddəsi, milliləşdirilmədən milliləşdirilməsini nəzərdə tutur. Məqaləyə görə, milliləşdirmə qərarı yalnız Milli Məclis tərəfindən qəbul edilə bilər.

Azərbaycan 1996-cı ildə xarici ticarət üzrə Avropa Konvensiyası [Cenevrə Konvensiyaları və 1961-ci ildən qüvvəyə minən] daxil olmaqla bir çox konvensiyaya tərəfdir. Xarici kapitalın Ölkəmizə cəlb edilməsi və investisiyaçıların fəaliyyətinin daha da yaxşılaşdırılması məsələsi Prezidentin "İnvestisiyanın təşviq olunmasına həvəsləndirici əlavə tədbirlər haqqında" fərmanında əksini tapıb.

Öz növbəsində, investisiya fəaliyyəti və qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi tənzimləmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, daha səmərəli Ölkəmizin təbii resurslardan istifadə yeni rəqabətqabiliyyətli ixrac malların və məhsulların çeşidini artırmaq, ixracın stimullaşdırılmasında, ölkədə investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi, hazır sənaye məhsullarının ixracını artırmaq, neft sahəsi olmayan sahələrin inkişafını sürətləndirmək üçün imkan verir.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) Azərbaycandan keçməklə bağlı hesabatına görə, ölkənin əsas hədəflərindən biri olan diversifikasiyası vurğulandı. Bankın proqnozları göstərir ki, ÜTT-yə qoşulma prosesi və sərhədsiz prosedurların sadələşdirilməsi bu məqsədə nail olmağa kömək edə bilər. Doğrudur, Azərbaycan hələ ÜTT-yə qoşulmaq üçün tələsmir, amma bu proseslərdə ehtiyatlılıq prinsipinə sadıqdır. Buna baxmayaraq, Geci-tezi Dünya Ticarətinin və əmtəə bazarlarının sistemində bərabər tərəfdaş kimi dinamik, balanslı və səmərəli bir iqtisadi sistem yaratmaq, xarici ticarət dövriyyəsini artırmaq və xüsusilə ixracını genişləndirmək üçün ÜTT-yə daxil edilməlidir. Tədqiqatçı Ə.Əliyevin ÜTT-yə üzvlüyünün tanınması Azərbaycanın iqtisadi mühiti üçün təsirsiz olacaqdır. Buna görə də, bu prosesdə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi qaçılmazdır.

Son 10 il ərzində ixracın tənzimlənməsi, ixrac prosedurlarının yaxşılaşdırılması və ixrac nəzarəti fəaliyyətinin effektivliyini artırmaq üçün qanunlar və Prezident fərmanları verilmişdir. İxracın İdarə Edilməsi haqqında Qanununun tətbiqi ixrac

əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və ixracın səmərəliliyinin artırılmasıdır. Prezidentin sərəncamı ilə ixrac ixrac əməliyyatları qaydalarını təkmilləşdirmək üçün əlavə tədbirlər görülmüşdür və bu istiqamətdə irəliləyiş olmuşdur.

Çox ixrac əməliyyatları asanlaşdırmaq, ixrac səmərəlilik daha təşviq və ixrac əməliyyatlarını genişləndirmək, bu sahədə yerli və xarici investisiyaçıların səmərəliliyinin artırılması xarici ticarət təşviq etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında 24 Dekreti iyun 1997 Prezidentinin 609 sayılı bir sıra dəyişikliklər etdi və "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları" na əlavələr, biz dövlət dəstəyi imkan olduğunu qeyd ölkənin iqtisadi siyasətinin əlvan məhsulların ixracatı gücləndirilib və sistemli yanaşma prioritet kimi qəbul edilmiş və müəyyən edilmişdir, həyata keçirilən və fəaliyyət stimullaşdırmaq üçün qaydalar bir sıra təqdim etdi. Prezident Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin " 2011-2013-cü illərdə qeyri-əsas məhsullarının ixracını stimullaşdırmaq üçün plan" təmin edir:

- xarici iqtisadi fəaliyyət üçün əlverişli şəraitin yaradılması, bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və yeni qanun layihələrinin hazırlanması;
- Gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi, Müvafiq normativ hüquqi aktlara əlavə və dəyişikliklərin hazırlanması ;
- "İxrac və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu" (AZPROMO) beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq həyata keçirmək;
- İxrac üçün məhsul istehsalı mexanizmlərinin hazırlanması
- Məhsulların və xidmətlərin ixrac sığortası mexanizminin təkmilləşdirilməsi
- Ölkədən ixrac edilən xammal və yarı bitmiş məhsulların istehsalı və ixracının stimullaşdırılması
- Sənaye zonaları (sənaye qrupları) və sərbəst zonaların yaradılması (sərhəd ticarət zonaları, pulsuz port zonaları və s.);
- Potensial ixrac bazarlarında Azərbaycan ticarət platformalarının yaradılması

Dövlət investisiya proqramları çərçivəsində qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılmasının vacibliyini və bu proqramların real infrastruktur fondunun, müxtəlif sahələrdə müasir biznes müəssisələrinin şəbəkəsini yaratmaq üçün tənzimləyici çərçivənin tənzimlənməsində əhəmiyyətini qeyd etdik. Qeyd edək ki, dövlət investisiya proqramlarının həyata keçirilməsi üçün müvafiq mərkəzi mexanizmlər digər qaynaqların maliyyələşdirilməsi, kreditləşdirilməsi və bölüşdürülməsi üçün müvafiq tənzimləmə mexanizmləri və investisiya idarəçiliyi ilə inkişaf etdirilməlidir. Bu mexanizmlər, artıq müxtəlif formalarda qeyd etdiyimiz kimi, müxtəlif mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qanunları, fərmanları və sərəncamlarını, qərarlarını və qaydalarını əks etdirir.

Biz görə iki dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi ilə qısa olsa da, biz tədqiqat materialları təqdim və bəyan ediblər ki, 2014-2018-ci illərdə regionların sosial-iqtisadiyyatının inkişafı Dövlət proqramı tətbiq edilir.

Proqramı təsdiq Prezidentinin Fərmanı regionların sosial-iqtisadiyyatının inkişafının sürətləndirilməsi ilə yanaşı, bu cür dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi, ölkədə qeyri-neft sənayesinin davamlı inkişafına töhfə daha biznes və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası investisiya stimullaşdırmaq ki, heç bir istixana sektorunda ciddi stimol olmaq deyil, regionların inkişafı üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyri-neft sənayesinin inkişafını sürətləndirmək üçün proqramın əsas məqsədlərindən biri sənaye istehsalı və ixrac imkanları, bu sahədə ciddi inkişaf daha da genişləndirilməsi olduğunu qeyd etmək lazımdır. Prioritet həyata keçirilməsi sənayeləşmə sahəsində istehsal sənayesində yaradılmasıdır.

Neft-qaz sənayesinin ixrac potensialının artırılmasında sənaye sektorunun ixrac potensialının gücləndirilməsi üçün tənzimləyici çərçivənin və müxtəlif inkişaf mexanizmlərinin əhəmiyyəti vacibdir. İxracata yönəldilmiş sənaye məhsullarının rolu dünya ölkələrinin iqtisadiyyatının inkişafı və ixrac potensialının əhəmiyyətli dərəcədə artmasıdır. Bu sektorun rəqabətli məhsulları, əgər dünya əmtəə bazarlarında öz mövqeyini gücləndirə bilsəydi, ölkənin ixrac potensialının əhəmiyyətli artmasına səbəb ola bilər. Bu cür faktların aydın nümunəsi Azərbaycan hökumətinin iqtisadi

siyasətidir və sənayenin inkişafı və onun ixrac potensialı ilə bağlı göstəricilərdə əks olunur.

Hazırda neft sahəsi olmayan sahələrin və sənaye sahələrinin iqtisadiyyatının inkişafı proseslərinə uyğun olaraq qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülür. İxracat potensialının tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi üçün qanunvericilik bazası hadisələrin başlanğıcında prioritet məsələlərdir və onun təqdim edilməsi qəbul edilmiş qanun və qərarlarla əks olunur.

Eyni zamanda, qeyri-neft sənayesinin hazırkı vəziyyəti, Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin hazırkı ixrac potensialı və onun qiymətləndirilməsi, bu sektorun ixrac potensialının tənzimlənməsinin gücləndirilməsi və bu sektorun potensialından səmərəli istifadə etmək meyarlarına cavab verməlidir. Bənzər faktorları nəzərə alaraq, qeyri-neft sənayesinin qloballaşma kontekstində potensialını artırma yollarını öyrənməsi zəruridir.

1990-cı illərin əvvəlindən Azərbaycan müstəqil dövlətin iqtisadi siyasətini həyata keçirir və milli iqtisadi prioritetlərini həyata keçirir. "Əsrin müqaviləsi"nin tətbiqi ilə yanaşı, Ölkə neft və qaz sənayesinin potensialını milli maraqlardan istifadə edir. Birlikdə bu tarixi müqavilənin həyata keçirilməsi ilə Ölkəmizdə neft strategiyasının həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün yeni zəmin meydana yəni.

1990-cı illərin ildən, Azərbaycan iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsi sənaye və texnologiya daha səmərəli istifadə etməyə başladı özəlləşdirmə prosesi intensiv edilmişdir Ölkənin neft sahəsi ilə yanaşı, xüsusilə qeyri-neft sənayesində, neft sahəsi olmayan sahələrin inkişafı üçün islahatlar həyata keçirilmişdir, ümumiyyətlə milli iqtisadi prioritetləri müəyyən sabitləşən potensialdan səmərəli istifadə etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 oktyabr 2007-ci il tarixli "Sahibkarlıq fəaliyyətinin vahid pəncərədə təşkili prinsipinin təmin edilməsi haqqında" fərman imzaladı. Bu sərəncamda sahibkarlığın inkişafına yeni töhfələr verməklə yanaşı, hazırkı vəziyyətdə dövlət tənzimlənməsinin daha səmərəli və effektiv mexanizmlərinin tətbiq edilməsi prosesi daha da aktuallaşmışdır.

Ölkənin iqtisadiyyatının inkişafında ən mühüm istiqamətlərdən biri regionların iqtisadi fəaliyyətinin artması, onların dünya iqtisadi proseslərinə integrasiyası və regionlarda yerləşən şirkətlərin ixrac potensialının formalaşmasıdır. Xüsusilə, bu sahədə sabit və davamlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini arzulayırıq. Son 10 ildə, xüsusilə də geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilmiş, dövlət proqramları həyata keçirilmişdir. Bu sahədə ilk dövlət proqramı çərçivəsində regionlarda geniş infrastruktur qurğuları şəbəkəsinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bölgələrin ənənəvi iqtisadi zonalarının yenidən qurulması və müasir müəssisələrin müasir şəbəkəsinin yaradılması üçün II Dövlət Proqramı çərçivəsində işə böyük diqqət yetirilir. Nəhayət, regionların iqtisadiyyatının inkişafının prioritetlərini əhatə edən III Dövlət Proqramının mühüm prioritetləri regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi, böyük təsərrüfatların yaradılması, rəqabətqabiliyyətli məhsulların təşkili, sənaye parklarının yaradılması və s. Ölkənin iqtisadiyyatının inkişafında ən mühüm istiqamətlərdən biri regionların iqtisadi fəaliyyətinin artması, onların dünya iqtisadi proseslərinə integrasiyası və regionlarda yerləşən şirkətlərin ixrac potensialının formalaşmasıdır. Xüsusilə, bu sahədə sabit və davamlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini arzulayırıq. Son 10 ildə, xüsusilə də geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilmiş, dövlət proqramları həyata keçirilmişdir. Bu sahədə ilk dövlət proqramı çərçivəsində regionlarda geniş infrastruktur qurğuları şəbəkəsinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bölgələrin ənənəvi iqtisadi zonalarının yenidən qurulması və müasir müəssisələrin müasir şəbəkəsinin yaradılması üçün II Dövlət Proqramı çərçivəsində işə böyük diqqət yetirilir. Nəhayət, regionların iqtisadiyyatının inkişafının prioritetlərini əhatə edən III Dövlət Proqramının mühüm prioritetləri regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi, böyük təsərrüfatların yaradılması, rəqabətqabiliyyətli məhsulların təşkili, sənaye parklarının yaradılması və s. aiddir.

Bu dövlət proqramlarının əsas xüsusiyyəti regionun güclü iqtisadi təhsilə çevrilməsi, aqrar və sənaye sahəsinin müasir subyektləri kimi, Ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ixrac potensialının gücləndirilməsi, sosial və iqtisadiyyatının inkişafın yeni səviyyəyə qaldırılmasıdır.

Qazaxıstanın strateji Ölkəsinin strateji Ölkələrindən biri olan Qazaxıstanı nəzərə alaraq, bu Ölkə neft istehsalçısı olmasına baxmayaraq qeyri-neft sənayesi inkişaf etdirdi. 2010-2014-cü illərdə Qazaxıstanda Ölkənin sənaye və innovasiya inkişafı dövlət proqramı həyata keçirilir. Bu proqram xarici iqtisadi əlaqələr və milli şirkətlərin ixrac əməliyyatları və digər stimullaşdırıcı tədbirlər ilə bağlı kommersiya və siyasi risklərin sığortasını əhatə edir. Eksport reytinginə görə, 2012-ci ildə Qazaxıstan 79 milyard dollar həcmində ixrac və ixracın ümumi həcmi ilə dünyanın 70-ci yerindədir. Norveçdə neftlə zəngin neftlə zəngin olan bu Ölkə, qeyri-neft sənayesi ilə tanınır.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Ölkənin qeyri-ərzaq sektorunun və onun ixrac imkanlarının davamlı inkişafına mənfi təsir edən bir sıra problemlər var və aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər (Qeyri-neft istehsalı iqtisadiyyatı derslik kitab, Səh 59):

- iqtisadiyyatda yanacaq və enerji sektorunun əsas sürücüsü kimi uzun müddətdir;
- neft sahəsi olmayan sahələrin inkişafı sahəsində görülmüş tədbirlərin həyata keçirilməsində gecikmələr; - perspektiv və potensial inkişaf edən sahələrə investisiya etmək üçün effektiv və səmərəli yanaşma problemi qalır;
- Ölkədə geniş yayılmış müasir elmi və intellektual potensial; - bu sahədə yüksək ixtisaslı, peşəkar mütəxəssis və ziyalıların təliminin aşağı səviyyədə olması;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişafını təmin etmək üçün tənzimləyici mexanizm və infrastrukturun kifayət qədər inkişaf etməməsi;
- müasir keyfiyyət standartlarının yetərli olmaması;
- Regional inkişafa və qeyri-neft sənayesi müəssisələrinin inkişaf mərkəzinə dəyişikliklərin olması;
- istehsal mallarının amortizasiyası, texnoloji avadanlıqlar, yeni və müasir avadanlıqların aşağı istifadəsi dərəcəsi;
- məhsulların istehsalında materialların və enerji istehlakının səviyyəsi;
- İdarəetmə sistemi və idarəetmə səviyyəsinin müasir tələblərə cavab verməməsi.
- neft sahəsi olmayan sahələrdə əsas sahə olan qeyri-neft sənayesinin texniki və texnoloji bazasının irəliləməli inkişafı,
- Qeyri-neft şirkətlərinin rəqabətçi, yenilikçi məhsulu istehsal istehsalata tabedir

- qeyri-neft sənayesinin sənaye və müəssisələrinin ixrac potensialının payı, ödəniş balansı, xarici ticarətin aşağı səviyyəsi və digər məsələlər.

Bu sahədə hazırki problemlərin Azərbaycanın neft sahəsi olmayan sahələrnun davamlı inkişafa nail olmaq və həll etmək üçün neft sahəsinə xarici investisiyaların fəal iştirakı, istehsal müasir texnologiyaların istifadəsi üçün əlverişli şərait yaratmaq və beynəlxalq standartlara satılmış malların və xidmətlərin keyfiyyəti gətirilməsi, qabaqcıl istehsal idarə üsulları istifadə təşviq maliyyə bazarlarına çıxışın genişləndirilməsi, hazırki qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, maliyyələşmənin təkmilləşdirilməsi Təşkilatların yeni dəstəyi və onların təşəbbüslərinin təşviqi neft sahəsi olmayan sahələrndə innovasiya fəaliyyətini artırma bilər.

Akademik Z. Səmədzadə qeyd edir ki, "Allah Azərbaycanı zəngin təbii sərvətlərlə təmin etdi və güclü istehsal, elmi, texniki, intellektual və əmək potensialımız var. Ölkə şərq və qərb, Avropa və Asiyanın birləşməsində yerləşir və mühüm geostrateji əhəmiyyətə malikdir. Bu üstünlüklərdən istifadə edərək, Azərbaycan XX əsrin ilk onilliklərində iqtisadi siyasət prioritetlərinə nail olacaq və yüksək iqtisadi artım templərinə çatacaqdır ".

Görkəmli akademikin fikrinə baxmayaraq, hazırda Ölkəmizin bir çox Ölkəsinin makroiqtisadi göstəriciləri inkişaf etmiş Ölkələrlə rəqabətli səviyyədədir. Azərbaycan sosial və iqtisadiyyatının inkişafın sabit və davamlı modelini yaratdı və dövlət tənzimlənməsinin hazırki mexanizmləri sistemini yaratdı. Akademik Z.Səmədzadə deyib: "Ölkədə neft hasilatının azalmasına baxmayaraq, neft sahəsi olmayan sahələrnun sürətli inkişafı təmin edilmişdir. Azərbaycanda neft sahəsi olmayan sahələrnun artım tempi iqtisadiyyatdakı ümumi yavaşlamağa mane olurdu.

2.3. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyası və rəqabətqabiliyyətliyin artırılması prosesində meydana çıxan problemlər və proseslər

Hazırda neft sahəsi olmayan sahələrnun strukturu Ölkədə inkişaf edir. Eyni zamanda, akademikin sözlərinə görə, yenilikçi iqtisadiyyatın böyüməsi üçün cəlbedici tədbir almalıyıq. Hazırda Azərbaycanda aqrar sektorda dövlət dəstəyinin

mexanizmləri təkmilləşdirilməlidir. Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli məhsulların çeşidi artırsa, Ölkədə aqrar məhsulların ixracı strukturu da yaxşılaşacaq. Daha əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Ölkənin artan ixrac potensialı şəraitində rəqabətə və ixracata yönəldilən məhsulların istehsalının təşkili və dünya bazarlarına çıxarılması strateji əhəmiyyətə malikdir.

Fermerlərə subsidiyalar verilməsi, gübrə üçün fayda verilməsi, əcnəbi idxalçılara imtiyazlı əsasda fermerlərə satılması, "Agroleasing" in qurulması, məhsulların saxlanması üçün qida saxlanması və əlbəttə ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ixrac edilən məhsulların sayı ilə təmin edilə bilər. , gəlirin artmasına gətirib çıxardı. Biznes mühitinin inkişafı üçün fermerlərə verilən imtiyazlı kreditlər bu sektorun inkişafı üçün əsas yaradır. Ölkədə istehsal olunan yüksək keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları – meyvə və tərəvəz, şərab, şərab, meyvə suları və s. Təsədüfdür? Dünya bazarının adı və dadı ilə tanınır.

Bu fabrikdə sona çatmayan bitki bitkisi və digər yüngül sənaye fabriklərinin qoydulakin bitki açılması planlaşdırılır. Yüngül sənayenin inkişafı və istehsal artımı. gəlirin, eləcə də çox sayda insanı. Hazırda işləyən yüngül sənaye müəssisələri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 7. Azərbaycanda fəaliyyəti yenidən bərpa edilən və yeni yaradılan yüngül sənaye müəssisələrinin təsnifatı*)

Açılış ili	Müəssisələrin adı
2006	- Yevlax rayonunda "Lalə-Tekstil" MMC tikiş fabriki - Lənkəran tikiş fabriki
2007	- Yevlax rayonunda Gilan – Dəri MMC-nin dəri emalı fabriki
2008	- "Akkord" şirkətlər qrupunun Ağstafadakı tikiş fabriki - Şirvan şəhərində pambıqtəmizləmə zavodu - Bakıda MKT İstehsalat-Kommersiya MMC-nin Bakı iplik fabriki - Salyanda "Atanur" firmasının yun emalı zavodu
2009	- "Şəki ipək" ASC-nin nəzdində yeni baramaaçan sex - Qax şəhərində istehsalat sahələrində çalışanlar üçün xüsusi geyimlər istehsal edən yeni tikiş sexi
2010	- Daşkəsən rayonunda yeni tikiş sexi - Sumqayıt şəhərində "İntertekstil" ASC

2011	- Saatlı rayonu ərazisində İplik Fabriki
2013	- İsmayılıda tikiş fabriki - "Gilan" Tekstil Parkı
2014	- "Bakı Tikiş Evi" ASC
2015	- Horadiz Tikiş Fabriki - Gilan Tekstil Parkı İplik fabriki - Gilan Tekstil Parkı İplik boyama fabriki - Gilan Tekstil Parkı İplik toxuma fabriki - Gilan Tekstil Parkı İplik hörmə fabriki - Gilan Tekstil Parkı Dəsmal Fabriki - "Alyans Tekstil" MMC
* Cədvəl AR DSK-in "Sosial, iqtisadi inkişaf" aylıq statistik bülleteninin (2006-2015) və Azərbaycanda tikinti məcmulərinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.	

Neft sahəsi olmayan sahələrdə yüksək artım templərinin əldə edilməsi və saxlanılması strukturunda neft sahəsi olmayan sahələr, adambaşına düşən ÜDM-in artımı adambaşına düşən qeyri-neft ixracının payı əhəmiyyətli bir artım göstərdi, həmçinin artım tempini artırmaqdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün rəqabət qabiliyyətini artırmaq və iqtisadiyyatın strukturunu iki istiqamətdə təkmilləşdirmək üçün tədbirlər görmək təklif olunur. Eyni zamanda xarici ticarət və investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi, enerji, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun inkişafı, İKT və kommunikasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi əsas prioritetlərdən biridir

Bu mövzuda tədqiqatçılarımızın fikirlərini nəzərdən keçirək.

Akademik R.Mehdiyev Azərbaycanın gələcək inkişafında aşağıdakı iqtisadi amilləri qeyd etdi:

- neft sahəsi olmayan sahələrnun genişləndirilməsi ilə davamlı iqtisadi artımın əldə edilməsi;
- iqtisadi diversifikasiya istiqamətlərinin genişləndirilməsi; - Ölkənin ÜDM-də dövlət büdcəsinin formalaşmasında təbii ehtiyatlar və qeyri-neft amilinin faktorunun azaldılması;
- İqtisadiyyatda innovasiya təmin etmək üçün güclü inert tərəflərin yaradılması və saxlanılması.

M. Atakişiyev deyir ki, zamanla ÜDM-nin azalması təbii olur. Bir sıra obyektiv səbəblərə əlavə olaraq, bu da neft hasilatının nisbətən azalmasına bağlıdır. Lakin, əhalinin artım dinamikası nəzərə alınmaqla, Azərbaycanda ÜDM-in artımı ildə 4% -dən az olmamalıdır, əks halda iqtisadiyyatda durğunluq baş verə bilər. Gələcəkdə belə bir mənfi prosesin qarşısını almaq üçün hökumət son illərdə neft sahəsi olmayan sahələrin inkişafında müəyyən tədbirlər həyata keçirmişdir. Tədqiqatçılar qrupunun fikirləri neft emalı ilə Ölkənin iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinin genişləndirilməsinin vacibliyi səbəbindən böyük maraq doğurur. Bu sahədə böyük potensial var və sahənin rəqabət qabiliyyətinə dair heç bir şübhə yoxdur.

Tədqiqatçı B. Əhmədov hesab edir ki, neft emalı sənayesindəki böhran hələ də davam edir. Kapitalın olmaması, sabit məhsuldar aktivlərin mənəvi və fiziki cəhətdən pisləşməsi, məhsulların yüksək enerji tutumu, dünya bazarlarının rəqabət qabiliyyətinin az olması, ətraf mühitin mənfi problemləri, geoloji kəşfiyyatın pisləşməsi və s. səbəb oldu. Əhmədov bu problemləri aradan qaldırmaq üçün bir sıra mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsini vacib hesab edir:

- Neft-qaz sənayesinin infrastrukturunun istehsal imkanlarını və istifadənin səviyyəsini araşdırmaq lazımdır
- neft emalı zavodlarının istehsal strukturu genişləndirilməlidir; - Neft məhsullarının ixracı strukturu və coğrafiyası diversifikasiya edilməlidir
- Neft və qaz sənayesinin inkişaf perspektivləri həyata keçirilməlidir.

Bu baxımdan, neft amilinin Azərbaycan iqtisadiyyatının istinad potensialının rolunu oynadığından, neft sənayesi Ölkənin neft sahəsi olmayan sahələrin inkişafına ciddi təkan verə biləcəyini müəlliflə razılaşdırmaq lazımdır. Zamanla İlham Əliyev neftin seçilməsini ümummilli liderimizin ümummilli lideri Heydər Əliyevin əsasını Arksimədə dəstək verməklə müqayisə etdi.

Tədqiqatçı V. Məhərrəmov qeyd edir ki, Azərbaycan sənaye aqrar Ölkədir. Petroleum, dəmir filizi, Alunitlər, boz pirit, kobalt, molibden, barit (ağır metallar), mısıyak səhmlər, mərmər, əhəng daşı və tuf. resursları və s. zəngindir. Mütəxəssislərə görə, Azərbaycanda iqtisadiyyatının inkişaf gələcəkdə illik xarici investisiyalar 20-25 mlyrd dollar təşkil edəcək xarici yatırım Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafında

mühüm rol oynayır

Bu amilləri nəzərə alaraq, biz xüsusi ixrac potensialının, neft sahəsində ümumi vəziyyətin öyrənilməsi mühüm aspekti onun xüsusiyyətləri təhlili aşağıdakı maddə hesab.

Neft sahəsi olmayan sahələrdə istehsal müasir texnologiyaların istifadəsi üçün şərait yaradılmasında investisiyaların cəlb edilməsi və maliyyə bazarları, hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsi üçün təkmilləşdirilməsi, intensiv istehsal üsulları və beynəlxalq standartlara yüksək keyfiyyətli məhsul və xidmətlərin uyğunlaşma istifadə təşviq, biznes subyektlərinin əhəmiyyətli belə maliyyə təhlükəsizliyi artırmaq tədbirlər neft sahəsi olmayan sahələr ilə problemlərin həlli üçün əhəmiyyətlidir. Bu tədbirlər dövlət tərəfindən sistemli təşkil edilməlidir.

Azərbaycanda qeyri-neft sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının əsas istiqamətləri:

1. Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi və rəqabət qabiliyyətinin artırılması əsasən aşağıda göstərilən sahələr üzrə aparılır (16.03.2016-cı il tarixində Prezident İlham Əliyevin “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə stratejik yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqda” verdiyi sərəncamı).

1. Azərbaycan Respublikasında həm kiçik, həm də orta sahibkarlığın (bundan sonra – KOS) inkişaf etməsi, ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası, rəqabət qabiliyyətliliyinin çoxaldılması, məşğulluğun təmin olunması kimi hallar, istehlak edilən mallara qarşı yaranan tələbin yerli resurslardan istifadə olunaraq qarşılanması və yerli iqtisadiyyatın inkişafının təmini üçün əhəmiyyətlidir. Dünyada əksər İ.E ölkədə KOS subyektləri iqtisadi artımla birlikdə məşğulluğun da təmini baxımından aparıcı mövqedədir.

Dünya Bankından alınan məlumatlara əsasən, İ.E. ölkələrdə KOS-un ÜDM və məşğulluqda olan mövcud payının 50 və 60 %-dən çox olduğu göstərilməkdədir. Eyni zamanda İ.E.O ölkələr də iqtisadi dayanıqlığın güclü olması, rəqabət qabiliyyətliliyin artması və iqtisadi aktivliyinin daha da yaxşı təmini üçün KOS-un inkişafı yönündə sistemli şəkildə tədbirlər həyata keçirir. Bunun nəticəsində bazarlarda rəqabətli

münasibətlər formalaşır. Bu da bazarda sabit qiymətlərin, tələb-təklif tarazlığının mövcud olmasına, istehsal olunmuş məhsulların, göstərilən xidmətlərin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəlməsinə yol açmış olur. Eyni zamanda iqtisadi tənzimləmə alətlərinin effektiv şəkildə tətbiqinə, iqtisadiyyatın dayanıqlılığına və kənar təsirlərin çevik absorbsiyasına şərait yaradır. Məhz bu səbəblərdən mövcud global kontekstdə inkişaf etmiş ölkələrlə yanaşı, İ.E.O ölkələr də KOS-dan faydalanaraq iqtisadiyyatlarının yaranmış hər hansı böhrana çevik uyğunlaşmasını təmin etməyə çalışır. ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri kimi ölkələrin önəmli iqtisadi artıma nail olmaları KOS-un inkişafı hesabınadır. İttifaqa daxil olan ölkələrdə müəssisələrin 99 %i ÜDM-də payları 60 %-dən çox olan kiçik və orta müəssisələrdən ibarətdir.

KOS-un inkişaf etdirilməsiylə bağlı planlaşdırılan tədbirlər üzrə aşağıdakı əsas icra göstəriciləri müəyyən edilmişdir:

- Sənaye klasterləri daxilində istehsal olunan məhsullarda KOS subyektlərinin payının 40 %-ə çatdırılması;
- KOS subyektləri arasında yaranan mübahisələrin məhkəməyəqədər həlli göstəricilərinin iki dəfə yaxşılaşdırılması;
- KOS subyektlərinin bərpa (iflas vəziyyətindən) tempinin dörd %-ə çatdırılması;
- banklar tərəfindən təminat predmeti kimi daşınan əmlakın qəbul edilməsi göstəricisinin iki dəfə artırılması;
- ÜDM-də lizinq əməliyyatlarının payının iki %-ə çatdırılması;
- qeyri-neft ixracından 5 %lik artım əldə olunması;
- 3 yaxud 5 model müəssisənin yaradılması;
- 5 yeni biznes inkubatorunun yaradılması.
- bir il müddətində ən az 25 startap layihəsinin başlanması;
- bir il müddətində ən az 1000 kiçik və ya orta sahibkar üçün xüsusi təlimlərin təşkil edilməsi;
- innovasiya yönümlü regional klasterin yaradılması

Bir neçə ildir ki, Azərbaycanda iqtisadiyyatın davamlı inkişafını reallaşdırmaq və rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etmək yönündə irimiqyaslı tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların, iqtisadiyyatın qeyri-neft

sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin dəstəklənməsi, əlavə güzəşt və stimullaşdırma siyasətinin gerçəkləşdirilməsi ilə bu sahədə ciddi irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Belə ki, 2004-cü ildən etibarən sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoyulmuşdur. 2015-ci ildə qeydə alınan məlumata görə ÜDM-də və məşğulluqda özəl sektorun payı müvafiq olaraq 81 və 75 % təşkil etmişdir. 2016-cı il, bir iyul tarixində ölkədə qeydiyyatdan keçmiş sahibkarlıq subyektlərinin sayı 700 minə keçmişdir.

Biznes tərəfdaşlığının KOS subyektlərinin arasında zəif inkişaf etdiyini nəzərə alaraq, onların qarşılıqlı əməkdaşlığının gücləndirilməsi və kollektiv faydalardan yararlanması üçün konkret addımlar atılacaqdır. İlk növbədə, KOS subyektləri arasında mövcud olan biznes tərəfdaşlığının inkişafı və təşviqi məqsədilə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlanacaqdır. KOS subyektlərinin fərdi inkişafa daha çox meyilli olduğunu nəzərə alaraq, xüsusi maarifləndirmə işləri aparılacaq, seminar və təlimlər təşkil olunacaq, biznes tərəfdaşlığının praktiki üstünlükləri haqqında sahibkarlara məlumat veriləcəkdir. Bununla yanaşı, biznes tərəfdaşlığı təşəbbüsləri, əsas etibarilə, mövcud və yeni yaradılacaq sənaye zonalarında və sənaye klasterlərində geniş tətbiq ediləcəkdir. Azərbaycanda biznes tərəfdaşlığının gücləndirilməsi KOS-un inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, KOS subyektlərinin rəqabət qabiliyyətini artıracaq və onların xarici bazarlara çıxış imkanları genişləndirəcəkdir.

Azərbaycanda KOS subyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq üçün yaradılacaq yeni sənaye klasterlərində KOS subyektlərinin əməkdaşlıq ehtiyaclarını və tələbatını öyrənmək məqsədilə xüsusi sorğular keçiriləcək və texniki-iqtisadi əsaslandırma aparılacaqdır. Araşdırmalar zamanı həm vertikal sənaye klasteri modeli, həm də horizontal sənaye klasteri modeli təhlil ediləcək, onların hər birinin ölkə üçün üstünlükləri və çatışmazlıqları müəyyən ediləcəkdir. Sənaye klasteri mexanizminin effektivliyini artırmaq üçün regional iqtisadiyyatda rəqabət gücü nisbətən yüksək olan və dövlət dəstəyi ilə qısa müddətdə maksimum nəticənin əldə edilə biləcəyi sahələr müəyyənləşdiriləcəkdir.

Azərbaycanda KOS-un fəaliyyəti üçün yaradılmış zonaların gücləndirilməsinə

yönəldilən bir sıra dəstək tədbirləri həyata keçiriləcəkdir. Belə tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

- sənaye müəssisələri ilə birgə işlənilib hazırlanmış təhsil proqramları [kurikulumları] olan və müəyyən sənaye sahəsi və ya sahələri üzrə ixtisaslaşan texniki peşə məktəbinin yaradılması [sənaye zonaları daxilində təşkil oluna bilər]
- universitet təlim və təcrübə mərkəzlərinin yaradılması [sənaye zonaları daxilində təşkil oluna bilər]
- zona daxilində model müəssisələnin yaradılması
- kredit zəmanət fondunun filialının açılması və s

2. Maşınqayırma və ağır sənaye sektorunun daha yaxşı inkişaf etdirilməsi yolları. - Azərbaycan sənayesi və onun önəmli tərkib hissəsi sayılan maşınqayırma və ağır sənaye sahəsi zəngin ənənələrə malikdir. Bakı şəhərində sənaye üsuluyla neft istehsalı ilk dəfə 1848-ci ildə reallaşmışdır. Dünyanın ilk neftayırma zavodu Azərbaycanda 1859-cu ildə tikilmişdir. 1871-ci ildə neft istehsalında quyu nasosundan istifadə də ilk olaraq Azərbaycanda baş vermişdir. Neftdən hazırlanmış məhsulların daşınmasında tankerlərdən istifadə olunması 1877-ci ildə, 1905-ci ildə neft hasilatında kompressorların tətbiqi, 1924-cü ildə neft quyularının qazma maşınları vasitəsilə qazılması və 1949-cu ildə dənizdəki neft yataqlarından neftin hasil olunması məhz ölkəmizə aid tarixi hadisələrdir.

Ölkə sənayesinin yeni inkişaf və tərəqqi dövrünə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəhbərliyiylə 2004-cü ildə başlanmışdır. Keçən illərdə neft-qaz sahəsindən əldə edilmiş gəlirlərin bir qismi sənayenin fərqli sahələrinin inkişafına yönəldilmiş, müxtəlif regionlarda sənaye strukturunun hər tərəfli optimallaşdırılması üçün yüksək səviyyədə dövlət proqramları tərtib olunmuş, daimi enerji təminatının həllinə yönəlik çox mühüm işlər görülmüş, ümumi infrastrukturun inkişafı, yeni yaradılan istehsal obyektlərinin istifadəyə verilməsi üçün çox sayda tədbirlər görülmüşdür.

Gələcəkdə sənayemizin uğurlu inkişafı üçün ölkəmizdə yaradılmış əlverişli biznes şəraitinin, fəaliyyət üçün uyğun mühitin, həmçinin ticari fəaliyyətə nəzarətin, sahibkarlığın tənzimlənməsi yönündə alınan önəmli qərarların rolu çox böyükdür. Son

zamanlarda özəl sektorun payı sahibkarlığın inkişaf etməsi üçün görülən dövlət dəstəyi tədbirləri sayəsində ÜDM-də 2015-ci il ərzində 81,2 % olmuşdur. Sahibkarlıq subyektləri 677 mini keçmişdir. O cümlədən hüquqi şəxslər də 100 mindən çox olmuşdur.

Azərbaycanın iqtisadiyyatında önəmli yerə malik olan ağır sənaye və maşınqayırma sektoru, 2015-ci ildə qeydə alınmış məlumatlara istinadən, 1 milyard 160 milyon manat civarında istehsal həcminə malikdir. Burada 21,1 min işçi çalışır və təsərrüfat subyekti 258-dən çoxdur. Ölkəmizdə istehsal olunan neft maşınqayırma məhsullarının böyük qismi “Azneftkimyamaş” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin tərkibinə daxil olan müəssisələrdə istehsal olunur. Cəmiyyət Prezident İlham Əliyevin 22 mart 2001-ci il tarixində verdiyi 649 nömrəli sərəncamı ilə yaradılmışdır. Cəmiyyət 100-ə yaxın çeşiddə və 600- dən artıq növ və ölçüdə maşın və avadanlıqlar, alət və ehtiyat hissələri istehsal edir. Kompleksə 9 zavod və 4 elmi tədqiqat institutu daxildir. [Azərbaycan DSK və İqtisadiyyat Nazirliyi hesabatları əsasında].

Ölkə prezidentinin nəzarəti ilə sənayenin regional əhatəsinin diversifikasiyası və quruluşu baxımından ağır sənayedə və maşınqayırmada yeni yaradılan istehsalat obyektlərini istismara vermək keçən bir neçə ildə nəzərə cərpacaq dərəcədə ciddi layihələr həyata keçirilmişdir. Bu layihələrin sonunda Sumqayıt Alüminium Zavodu, Sumqayıt Texnologiyalar Parkı, o cümlədən Gəncə şəhərində Alüminium Yarımfabrikatı Zavodu, Sumqayıt, Daşkəsən və Gədəbəydə qızıl-mis emalı zavodları, Sumqayıt Karbamid Zavodu, “Norm” Sement Zavodu, Sumqayıt Plastik Emal Zavodu, Qaradağ Sement Zavodu, Mingəçevir Elektron Avadanlıqlar Zavodu, Naxçıvan Avtomobil Zavodu, Gəncədə yerləşən avtomobil və kənd təsərrüfatı texnikası zavodları, ATEF şirkətlər qrupuna aid İriqabaritli Transformatorlar Zavodu, metal konstruksiyalar, günəş panellər və polad boru müəssisələrinin qurulub istifadəyə verilməsi ölkə iqtisadiyyatının daha yüksək səviyyədə mövcud olması üçün əhəmiyyətli hadisələrdir [Azərbaycan DSK və İqtisadiyyat Nazirliyi hesabatları əsasında].

FƏSİL 3. Azərbaycanca qeyri -neft sənayesində rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması və ixrac xəritəsinin ümumi görünüşü

3.1. Azərbaycanca qeyri-neft sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının əsas istiqamətləri

Respublikamızda maşınqayırma sahəsinin, ağır sənayenin gələcəkdə də inkişaf etməsi üçün münbit şərait var. Daima yenilənən infrastruktur, ixtisaslı kadrların yetişməsi, yüksək təhsil səviyyəsinə malik institutlar və günbəgün yaxşılaşmaqda davam edən biznes mühiti bəhs edilən sahələrin gələcəyinin əsas təminatı hesab olunur. 2016-cı ildə imzalanan sənədlər ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqi üçün mühüm hadisədir. O cümlədən sənaye sahəsinə investisiyaların cəlb olunması üçün görülmüş tədbirlərin əhəmiyyəti çoxdur. Belə ki, kimya sənayesi, maşınqayırma, metallurgiya sahələrinə investisiya yatırmaqla yeni-yeni istehsal obyektləri quran fiziki və yaxudda hüquqi şəxslər qanunda yer alan geniş vergi və gömrük güzəştlərindən faydalanmaqla bizneslərini asanlıqla inkişaf etdirə bilərlər. Qeyd edilən tədbirlər respublikanın ağır sənaye, maşınqayırma sektorunun inkişafına əhəmiyyətli təsir edəcəkdir.

Azərbaycanda ağır sənayenin və maşınqayırmanın inkişafını dayanıqlı etmək məqsədilə gələcəkdə də neft-kimya sahələri və metallurgiya baza məhsullarının təchizatçıları olaraq diqqətdə saxlanılacaq, maşınqayırma kompleksində yeni, əlavə dəyəri yüksək olan məhsulların mənimsənilməsi və keyfiyyət standartlarının yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlər görülməcəkdir.

Metallurgiya sahəsinin inkişaf etdirilməsi mühüm sahə sayılır. Çuqun və poladın əridilməsi, çıxarılan dəmir filizinin saflaşdırılması, ferroərintilərin, prokatların istehsalı qara metallurgiyaya daxildir. Azərbaycanda ən böyük qara metallurgiya mərkəzi – Bakı, Daşkəsən və Sumqayıtdır. Ölkənin iri dağ mədəni sənayesi mərkəzi Daşkəsəndir. Filiz saflaşdırma kombinatı Daşkəsəndə yerləşən dəmir filizi yatağı yaxınlığında fəaliyyət göstərməkdədir.

Ölkədə metal tullantılarının çox olması, maşınqayırmanın güclü inkişafıyla əlaqəli olaraq Abşeronda kiçik metallurgiya sexləri və metalın təkrar emalı zavodları fəaliyyət göstərməkdədir. Qazax rayonu Daş Salahlı kəndində yerləşən bentonit gil

yatağı ölkədə qara metallurgiyanın inkişaf etməsində böyük rol oynamaqdadır. Ölkəmizdə polad əridilməsində bu gildən istifadə olunur.

Bundan başqa Azərbaycan ərazisində çıxarılan əlvan, az tapılan qiymətli məmulatların inkisafına böyük əhəmiyyət verilir. Gələcəkdə bu sahənin daha yaxşı inkişafı üçün dövlət səviyyəsində qərarlar qəbul edilməsi gözlənilir. Cədvəl 8 də Azərbaycanda çıxarılan az qiymətli metalların və onlardan hazırlanan məmulatların ixrac strukturu əks etdirilmişdir. Cədvələ baxıldıqda artım tempinin bütün sahələrdə yüksək olduğu görünür.

Cədvəl 8 Azərbaycanda az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatların ixracının əmtəə strukturu (min. ABŞ dolları) ^{*)}

Məhsulların adları	İllər						2010-2015– ci illərdə artım tempi, faizlə
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Cəmi	925 168,1	1 331 597,0	1 467 525,8	1 301 316,9	1 245 249,3	1 872 385,8	2,0
Qara metallar	226 996,2	416 047	440 217,3	318 297,3	394 518,2	350 625,4	154,5
Qara metallardan məmulatlar	560 202,8	755 898,4	870 305,7	751 591,3	621 097,2	1 236 178,2	2,2
Mis və ondan hazırlanan məmulatlar	21 511,9	26 135,2	28 517,9	28 443,2	38 267,7	1 281 70,3	5,9
Nikel və ondan hazırlanan məmulatlar	418,3	2 015,9	635,3	1 712,7	41 983,6	8713,4	20,8
Alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar	46 297,9	57 276,6	51 413,0	41 600,9	56 614,6	70918,6	153,2
Qurğuşun və onlardan hazırlanan məmulatlar	676,8	365,6	430,9	493,5	296,8	682,0	100,8
Sink və ondan hazırlanan məmulatlar	9 630,5	6 0007,5	3 073,7	2 228,5	4 378,2	4582,1	47,6
Az qiymətli metallardan alətlər, qurğular, bıçaq, qaşq və çəngəllər	39 542,3	45 466,1	46236,2	63 597,4	56 226,3	39494,2	99,9
Az qiymətli metallardan hazırlanan digər məmulatlar	19 764,3	21 695,6	26154,1	29 186,8	31 043,1	32050,1	162,2

^{*)} Azərbaycanın xarici ticarət. Bakı “DSK”, 2016, 52-59

3. Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məsələləri - Kənd təsərrüfatı sahəsinə aid məhsulların ümumi həcmi 1995-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərlə 7,7 dəfə (real deyimlə 2,4 dəfə), 2005-2017-ci illərdə 3,1 dəfə (real ifadəylə 38,4 %) artım müşahidə edilmişdir. Eynilə bitkiçilik sahəsində hazırlanan məhsulların istehsalında hal-hazırkı artım həmin dövrlərə müvafiq olaraq 6,6 və 2,8 dəfə (real artım müvafiq olaraq 2,3 dəfə və 25,4 %), heyvandarlıq sahəsində hazırlanmış məhsulların istehsalında müvafiq olaraq 9,3 və 3,4 dəfə (qeydə alınan real artım 2,5 dəfə və 53,8 %) olmuşdur.

Azərbaycanda bitkiçilik sahəsində müvafiq göstərici ümumi dünya göstəricisindən aşağı, heyvandarlıq sahəsində isə əksinə, dünya üzrə göstəricidən əsaslı

şəkildə yuxarı olmuşdur. Həmçinin taxılçılıq sahəsi üzrə Azərbaycanın müvafiq göstəricisi dünya üzrə ümumi göstəricidən yuxarıdır.

Ölkədə heyvandarlığın bitkiçilik sahəsi ilə müqayisədə yüksək sürətlə artımı, nisbətən aşağı əlavə dəyərin yaradıldığı taxılçılıq sahələrinin ekstensiv metodlardan istifadə edilərək genişləndirilməsi müqabilində, yüksək əlavə dəyərin yaradıldığı başqa məhsulların istehsal prosesində yaranmış geriləməyə görə ümumi kənd təsərrüfatına aid məhsulların istehsalı strukturunda bitkiçilik məhsullarının istehsal payı 1995-ci ildə 57,5 % olmuş, 2017-ci ilin hesablamalarına görə bu rəqəm 48,9 %-ə enmişdir.

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən və ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçidin başlamasından sonra kənd təsərrüfat məhsulları istehsalı sahəsində müşahidə olunan başlıca trend bu sahənin istehsal strukturunun köklü şəkildə ərzaqtəyinatlı kənd təsərrüfatına aid olan məhsulların istehsalı əsasında formalaşdırılması ilə xarakterizə edilir.

Ötən dövr ərzində ərzaqtəyinatlı emal sənayesi məhsullarının istehsalında da ciddi artım müşahidə edilib. Bununla belə, daxili bazarda istehlak tələbatının, eyni zamanda emal sənayesində xammala olan tələbatın ödənilməsi məqsədilə bəzi məhsulların idxalının həcmnin həmin məhsullar üzrə yerli istehsala nisbəti kifayət qədər yüksəkdir.

Keçən son 5 ildə əhalinin müvafiq ərzaq məhsulları istehlakında müsbət trendlər müşahidə olunur. Beləki, bu müddətdə adambaşına düşmüş kartof istehlakı 21,1 % qeydə alınmışdır

Tərəvəz və bostan məhsullarının istehlak miqdarı 17,2% olmuşdur. Ət və ətdən hazırlanmış məhsulların istehlakı 4,7 %, yumurtanın istehlakı 12,3 %, meyvə-giləmeyvə məhsullarının istehlak edilməsi 13,9 %, marqarin, müxtəlif növ bitki yağları istehlakında isə 12,2 % artım qeydə alınmışdır. Bunun müqabilində hər bir nəfərə düşəcək çörək və çörək məhsulları istehlakında 6,3 % azalma müşahidə olunub. Eyni hal süd və süd məhsullarının istehlakında da 13 % azalmayla diqqət çəkmişdir. Təkcə çörək və süd məhsullarında yox qənd və qənnadı məmulatlarının istehlakında da əvvəlki göstəricilərə nəzərən 5,6 % azalma baş vermişdir.

Çörək və çörək məhsulları istehlakının azalması, əhalinin qida rasionunun digər məhsullar hesabına yaxşılaşması ilə bağlıdır. Süd və süd məhsullarının istehlakının azalması isə marqarindən, kərə yağından, müxtəlif növ bitki yağlarından istifadəyə görədir.

Kənd təsərrüfatında məhsulların istehsalı və emalı sahələrinə ayrılan kreditlərin həcmi son illərdə davamlı şəkildə artmışdır. Mərkəzi Bankdan alınan məlumatlara əsasən, kənd təsərrüfatı sahəsinə 2007-ci ildə qoyulmuş kredit miqdarı 97,6 milyon manat ikən, 2017-ci ildə qoyulan kredit miqdarının qeydə alınan göstəricisi 508.1 milyon manat olmuşdur.

Aqrar-emal sənayesinin əsasını kənd təsərrüfatının xammal bazası, hazır məhsul istehsalıyla fəaliyyət göstərən müəssisələr və logistika sistemi təşkil edir. Azərbaycanda regionların həm social, həm də iqtisadi inkişafı, əhalinin ərzaq məhsullarına olan ehtiyacının ödənilməsinə dair dövlətin hazırladığı proqramlar sayəsində artmaqdadır. Eləcə də Prezidentin dövlətin “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara dəstəyi haqqda” ölkə sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara şamil edilən güzəştlər, dövlətin hazırladığı proqramlarda nəzərdə tutulmuş olan layihələrin tez zamanda həyata keçirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları tərəfindən istifadə edilən mineral gübrələrin, motor yağlarının, yanacağın mövcud dəyərini orta hesabla 50 %-ini dövlətin qarşılamaı sahibkarlar üçün çox böyük dəstəkdir.

Bunlarla birlikdə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlə buğdanın istehsalının stimullaşdırılması üçün verilən yardım, toxumçuluq, damazlıq işləri üzrə görülən müəyyən işlər, güzəştli qiymətlərlə aqroservis xidmətlərindən faydalanmaq, Azərbaycan Respublikasının sahibkarlara dəstək olmaq adına yaratdığı “Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu”, o cümlədən “Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi” tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul sahibkarlara verilən güzəştli kreditlər ölkədə kənd təsərrüfatı sahəsində ildən-ilə dinamik inkişafın əldə olunmasını təmin etməkdə olan əsas amillərdən bir neçəsidir. Bütün bunlar öz növbəsində kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsullarının ÜDM-in tərkibindəki xüsusi çəkisini artmasına təminat yaratmışdır

Ümumdaxili məhsul (ÜDM) mlyn. man Kənd meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsulların həcmi mlyn.man Kənd, meşə və balıqçılıq, təsərrüfatı məhsullarının ÜDM-də xüsusi çəkisi, %lə

	Ümumi daxili məhsul (ÜDM) mlyn. man	Kənd meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsulların həcmi mlyn.man	Kənd, meşə və balıqçılıq, təsərrüfatı məhsullarının ÜDM-də xüsusi çəkisi, faizlə
2005	12522,5	1867,7	14,9
2011	42465	3968,1	9,3
2012	52082	52082	9,0
2013	54743,7	5037,1	9,2
2014	58182	5446	9.4
2015	59014,1	5432,1	9.2
2016	54352,1	5837,9	10,7

Cədvəl 9. Azərbaycan Dsk məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Aqrar sahənin inkişafı başqa qeyri-neft sənaye sahələrinin inkişafına da müsbət təsirini göstərməkdədir. Həmin sahələrə aşağıdakıları aid etmək olar:

- toxuculuq sənayesi
- geyim sənayesi
- dəri və dəri məmulatları istehsalı sferası
- ayaqqabı istehsalı
- çörək və un məmulatları sferası
- kənd təsərrüfatı maşınları və avadanlıqları istehsalı ilə məşğul olan sahələr
- nəqliyyat sferası
- ticarət və iaşə
- yeyinti sənayesi

- kimya, neft-kimya və elektron texnika sənayesi
- məhsulların qablaşdırılması üçün karton istehsalı sferası
- kənd təsərrüfatı məhsullarının marketinqi ilə məşğul olan sosial infrastruktur obyektləri və s.

4. Yüngül sənaye sahəsinin inkişaf etdirilməsi – Bu sahənin inkişaf etdirilməsi həm gələcəkdə işsizliyin həllinə həm də ölkəyə gəlirlərin daha da artmasına imkan verəcək

AR DSK-nın məlumatlarına görə Bir yanvar 2016-cı il tarixindən ölkənin yüngül sənayesində 298 müəssisə fəaliyyət göstərir, lakin onların sayı 2010-cu ilə nisbətən 76 vahid və yaxud 20,3% azalmışdır ki, bu da toxuculuq, geyim və ağac məmulatlarının istehsalı üzrə alt sahələr üçün xarakterikdir. Bütünlükdə, 2015-ci ildən etibarən 32,6%-i mebel, 22,8%- toxuculuq; 17,5%-i - geyim, 11,7%-i - ağac məmulatları; hər biri 7,7% olmaqla dəri məmulatları və ayaqqabıların istehsalı, eləcə də - karton və kağız istehsalı sferasında cəmləşmişlər.

5. İnvestisiya və investisiya təşviqin artırılması - ölkə iqtisadiyyatının güclənməsi üçün investisiyaların cəlb edilməsi məqsədiylə hökumət "açıq qapı" siyasətinə başlamaq qərarı alıb. Hazırda Azərbaycan Hökuməti ölkədə aparılan iqtisadi islahatların uzun müddət davam etdirilməsi üçün müəyyən tədbirlərə əl atır. Hazırda mövcud olan biznes şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması üçün həyata keçirilən tədbirlər planı qeyri-neft sektoru üçün də nəzərdə tutulmuşdur. "Doing business 2017"ci ilə əsasən təqdim edilən hesabatda Azərbaycan Respublikası dünya ölkələri arasında 65-ci yerdə göstərilib. Hesabata istinadən, Azərbaycan dünyada iqtisadiyyatın inkişafı üçün 3 və daha çox islahat aparan 29 ölkədən biridir.

6. Qeyri-neft sənayesi məhsullarının ixrac qabiliyyətini daha da artırmaq. 2017-ci ilin ilk 6 ayında qeyri-neft sektorunun ixrac əməliyyatlarında 738 milyon ABŞ dolları ixrac olunub ki bu da 1157 subyektin iştirakı ilə baş verib. Beləliklə, 2016-cı ilin ilk 6 ayına nisbətən 2017-ci ilin müvafiq dövründə qeyri-neft sektoru üzrə ixracatda 27 % artım müşahidə edilmişdir. (Azərbaycan DSK hesabatı, Bakı 2017).

Qeyri-neft sektorunu təmin edən investisiyaların yaxşılaşdırılması yönündə inkişaf etdirilməsi. Ölkədə mövcud olan sosial-iqtisadi fəaliyyətin sürətlə inkişaf

etdirilməsi məqsədilə işlənən və reallaşdırılan regional və sahə proqramları, milli iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə tərtib edilən stratejik yol xəritəsi ən azı 2020-ci ilədək qeyri-neft sənayesi üzrə aşağıdakı inkişaf hədəflərinin icrasına təminat yaratmağa hədəflənib:

- qeyri-neft ÜDM-nin payına düşən həcmi iki dəfədən çox artırılması
- qeyri-neft sahəsində hər bir nəfərə düşən ixrac həcmi 1000 dollara çatdırmaq;
- ÜDM-in qeyri-neft sahəsi üzrə orta illik faktiki artım tempinin 7%-dən çox yüksəldilməsi
- qeyri-neft sənayesində daimi artım tempinin təmini, investisiya yatırımlarının bu sahələrə 2 dəfəyədək artırılması;
- qeyri-neft sahəsində mövcud olan inkişaf potensialının yüksəldilməsi, bu sahələrdə innovasiyayönümlü məhsul istehsalının daha da genişləndirilməsi.
- qeyri-neft sənayesində çoxsahəli, innovasiyayönümlü güclü strukturun yaradılması. Buna nail olmaq üçün ilk növbədə qeyri-neft sektorunda müxtəlif sahələrin investisiya təminatı əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmalıdır.

Məsələ bundadır ki, sənayedə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların mütləq həcmi bu vaxtadək əsasən 97 neftqazçıxarma sənayesinə yönəldilmişdir. Bunu faktlar bir daha sübut edir. Beləki, ARDSK-nın məlumatlarına görə, təkcə 2011-2016-cı illərdə bütün sənaye üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş 39326 milyon manat investisiyanın 27893 milyon manatı, və yaxud 71%-i, o cümlədən xarici investisiyaların 95,7%-i məhz neftqazçıxarma sənayesinə yönəlmişdir. Həmin müddətdə əmi 4588 mlyn. man. qeyri-neft sənayesinə investisiya olaraq qoyulmuşdur ki, bu da öz növbəsində bütün sənaye üzrə eyni təyinatlı vəsaitin 11,7%-ni təşkil etmişdir. Əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həm neft, həm də qeyri-neft sektorları üzrə bölgüsünü təhlil edərkən məlum olur ki, 2010, 2015-ci illər arasında neft sektoruna yönəldilən həmin vəsaitin həcmi 2,4 dəfə, qeyri-neft sektoruna yönəldilən isə - 127% artmışdır.

5.Qeyri-neft sənayesinin inkişafında önəmli və köməkçi sahədən biridə maliyyə sahəsidir – Bu sahəni araşdıraraq. Neft qiymətlərinin 2014-cü ilin ikinci yarısından etibarən dünya bazarında ucuzlaşaraq aşağı düşməsi Azərbaycan iqtisadiyyatına da

təsirsiz ötürməmişdir. Neftdən əldə olunan gəlirlərin azalması səbəbindən ölkəyə daxil olan xarici valyuta axınları da azalmışdır. Eyni zamanda xarici valyutaya inersiyon tələbin mövcud valyuta təklifini üstələməsi də manatın məzənnəsinə olan təzyiqi yüksəltmişdir.

3.2. Azərbaycanda qeyri-neft sektoru məhsullarının brendləşdirilməsi və onların ixrac xəritəsinin yaradılmasının zəruriliyi

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici bazarlarda mövqe tutmaq, daha çox gəlir əldə etmək üçün istehsal olunan məhsullar həm keyfiyyətli həmdə tanınmış olmalıdır. Bu da öz növbəsində brendləşməyə gətirib çıxarmışdır. Ölkə rəhbərliyinin qarşısında duran vəzifələrdə ölkə iqtisadiyyatında islahatları sürətli həyata keçirmək, brend məhsulların istehsalına və onların xarici bazarlara çıxmasına şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Ölkəmizdə reallaşmaqda olan yeni iqtisadi islahatların əsas istiqaməti investisiya qoyuluşunu sürətləndirmək və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təmin etməkdir. Eyni anda neftdən qazanılan gəlirlərin səviyyəsindən asılı olmadan qeyri-neft sənayesində güclü inkişaf tempinin təmini, ölkəmizin ixrac imkanlarını genişləndirmək də qarşıya qoyulan məqsədlərdəndir.

Bilindi ki, keçən illərdə bəhs edilən sahədə Prezident İlham Əliyev bir neçə sərəncam imzalamışdır. 18 yanvar 2016-cı il tarixində ölkə rəhbərinin “Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncamı, 1 mart 2016-cı il tarixli “Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” fərmanı və imzalanan başqa hüquqi sənədlər göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafıyla bağlı yeni mərhələ başlamışdır. Sərəncamlara əsas gətirərək demək olar ki, qeyri-neft sektorunda istehsalın və ixracın stimullaşdırılması kimi mühüm tədbirlər həyata keçirildi. İş adamlarına bizneslərinin inkişafı üçün vergi və gömrük güzəştləri tətbiq olundu. Yerli məhsulların xarici ölkələrdə də tanınması üçün ixrac missiyalarının daha yüksək səviyyədə həyata keçirilməsinə başlandı. Son nəticə olaraq bütün bunlar qeyri-neft

sektorunun daha da güclü inkişaf etməsinə və qarşıdan gələn dövr üçün yeni iqtisadi uğurların əldə edilməsinə yol açmış oldu.

Həyata keçirilmiş islahatların ilkin şərtləri qısa zamanda, bu ilin ilk aylarından özünü göstərməyə başlamışdı. İlin ortalarına yaxın gəldikdə isə qeyri-neft sektorunun göstəriciləri əvvəlki dövrlərə nisbətə daha ürəkaçandır. Bu o deməkdir ki, islahatlar real nəticə verməkdədir və bu gün ölkəmizdə qeyri-neft sektoru özünün yeni inkişaf dövrünü yaşamaqdadır.

Ölkə rəhbəri İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ilin ilk yarısında sosial-iqtisadi inkişafın yekun nəticələrinə və qarşıya qoyulan məqsədlərə, vəzifələrə həsr edilən iclasda belə deyib: “İlk altı ayın hesablamalarına əsasən qeydə alınan nəticələr mənə qane etməkdədir. Qeyd edirəm ki, qeyri-neft sahəsində iqtisadiyyatın inkişaf göstəriciləri altı ayda 1,7 % artıb. Müşahidə olunan göstərici çox yaxşıdır. Mən xüsusən qeyri-neft sektoruna aid iqtisadi prosesləri nəzərdə tuturam. Çünki iqtisadi nəticələr, ümumdaxili məhsulun göstəriciləri daha çox neft hasilatına və qiymətinə bağlıdır. Bu daima dəyişməkdədir. Ona görə də, son nəticələr, görülmə işləri qiymətləndirmək üçün əsas amil olaraq qəbul edilməməlidir. Nəticə olaraq qeydə alınan 1,7 % artım qeyri-neft iqtisadiyyatında aparılan iqtisadi islahatların sayəsində mümkün olub. Hesab edirəm ki, bu nəticə xüsusilə indiki şərait üçün olduqca gözəl nəticədir. Qeyri-neft sənayesi əvvəlki göstəricilərə nəzərən xeyli artıb.”

Ötən dövr üzrə qeydə alınan artım göstəricisi 4,4 %-dir. Düşünürük ki, bu da mövcud vəziyyətə görə mümkün olan ən gözəl göstəricidir. Alınan nəticələrə əsasən görürük ki, hökumətin apardığı siyasi fəaliyyət, aparılan islahatlar öz müsbət nəticə verməkdədir. 2017-ci ilin yarısına qədər ölkəmizdə manatla 31310.6 milyon və ya əhalinin hər birinə 3224.6 manat dəyərində ümumdaxili məhsul istehsal edilib. Keçən müddətdə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft bölməsində istehsal edilən əlavə dəyər prezidentin qeyd elədiyi kimi əvvəlki ilin müvafiq dövrüylə nisbətə 1.7 % artımla nəticələnmişdir. Ümumdaxili məhsulun hesablanması 548.4 milyon rabitə və informasiya sahələrində, 3414.6 milyon ticarət, 8460.6 milyon turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahələrində, 2536.8 milyon tikinti, kənd təsərrüfatı sahəsində 1559.9 milyon, sənaye sahəsində 13195.2 milyon, meşə təsərrüfatı və

balıqçılıq, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sahələrində 2249.6 milyon, 4711.7 milyon manat vəsait isə digər sahələrdə istehsal edilib.

Məlumatların təhlili nəticəsində bu ilin 6 ayında xüsusilə emal məhsullarının ixracatında, kənd təsərrüfatı sahələrində ciddi artım olduğu müşahidə edilir. Keçən ilin iyun ayında qeydə alınan nəticəyə istinadən qeyri-neft sektorunda ixracat əməliyyatına sərf edilən vəsait ABŞ dolları dəyəriylə hesablandığında 181 milyon edir. Qeyd edilən proses 421 subyekt tərəfindən həyata keçmişdir. 2017-ci ilin may ayı ilə müqayisə edildikdə iyun ayında qeyri-neft sektoru üzrə ixrac 21 % artmışdır. İyun ayı üzrə ixrac olunan əsas mallara albalı, kartof, şəkər, pomidor, qızıl, və s. göstərmək olar.

Bu ilin ilk altı ayında aparılan araşdırmaya istinadən qeyri-neft sektoruna aid məhsulları ixrac etmiş ölkələrin siyahısında ilk beşliyə Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan, İsveçrə və Türkmənistan daxil olmuşdur. Belə ki, ilin 6 ayı ərzində Rusiya Federasiyasına 274, Türkiyə Cumhuriyyətinə 144, Gürcüstana 68, İsveçrəyə 67 və Türkmənistana 33 milyon ABŞ dolları dəyərində qeyri-neft sektoruna aid mainl ixrac edildiyi qeydə alınmışdır. “Azexport.az” portalına 2017-ci ilin 6 ayı ərzində dünyada 50 ölkədən 192,7 milyon ABŞ dolları dəyərində ixrac sifarişlərinin daxil olduğu qeydə alınıb. Portala may ayı ərzində daxil olan sifarişlərə nisbətən iyun ayında daxil olan ixrac sifarişlərinin dəyəri 3,2 dəfə çoxdur. Belə ki, həmin ilin yanvarında 48 milyon dəyərində, fevral ayında 6,5 milyon, mart ayı ərzində 27, apreldə 29,9, mayda 19 milyon ABŞ dolları dəyərində ixrac sifarişləri qəbul edilmişdir. Həmin ilin iyun ayında isə 62,3 milyon ABŞ dolları məbləğində ixrac sifarişləri qəbul edilmişdir.

İxrac və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu [AZPROMO] tərəfindən 2015-ci ildə Respublikamızda Azərbaycanın ixracat və investisiya yatırımı imkanlarının təşviqi, yerli şirkətlərin mövcud biznes əlaqələrinin daha geniş şəbəkəyə malik olması və ölkə iqtisadiyyatına investisiya yatırımının təbliğini aparmaq məqsədiylə ümumilikdə 261 ikitərəfli görüş və tədbir (o cümlədən 177 Azərbaycanda, 84 xaricdə) təşkil olunmuşdur. Beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi məqsədilə cari il ərzində AZPROMO ilə 5 ölkədən 5 tərəfdaş qurum arasında müvafiq tədbirlər çərçivəsində aşağıdakı Anlaşma Memorandumları imzalanmışdır: Almaniya: GIZ– 9 yanvar 2015-ci il və 17 dekabr 2015 - ci il. İran: İnvestisiya, İqtisadi və Texniki

Dəstək Təşkilatı (OİETAİ) – 28 yanvar 2015-ci il. Pakistan: Pakistanın Sənaye və Ticarət Palatalarının Federasiyası (FPCCI) – 2015 - ci il 16 mart Vyetnam: Vyetnamın Sənaye və Ticarət Palatası (VCCI) –2015 - ci il 14 may. Rusiya: Avtonom qeyri-kommersiya təşkilatı “Xarici ticarətin və Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlərin inkişafı Şurası”–30 sentyabr 2015 - ci il.

2017-ci il müddətində AZPROMO tərəfindən keçirilmiş tədbirlər və sahibkarlara göstərilmiş dəstək nəticəsində ABŞ, Belçika, Yaponiya, Çin, Qazaxıstan, Fransa, Almaniya, İtaliya, Avstriya, Rusiya, Gürcüstan, Vyetnam və digər ölkələrə kənd təsərrüfatı, ərzaq sənayesi, tikinti materialları, neft-mədən avadanlıqları, kimya sənayesi və digər sahələrin məhsullarının ixracı təşviq edilmiş və nəticədə şirkətlər xarici tərəfdaşlarla ixraca dair müqavilələr imzalamışlar. Eyni zamanda, Azərbaycan məhsullarının xarici bazarlara ixrac edilməsində istehsalçılara dəstək göstərilməsi, iş adamları ilə birgə ixraca dəstək mexanizmlərinin müzakirəsi və şirkətlər arasında təcrübə mübadiləsinin aparılması məqsədilə 2014-cü ildə yaradılmış İxracatçılar Klubunun 2015-ci ildə 2 iclası keçirilmişdir. Keçirilmiş iclaslar zamanı iş adamlarının təklifləri əsasında məhsulların ixracı zamanı çatışmazlıqların aradan qaldırılması, o cümlədən dövlət-özl sektor münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aidiyyəti dövlət strukturlarının nümayəndələri görüşlərə dəvət olunmuş, dövlət qurumları tərəfindən göstərilən xidmətlər barədə iş adamlarına ətraflı məlumat verilmiş və sahibkarları maraqlandıran suallar cavablandırılmışdır.

2017-ci ildə AZPROMO tərəfindən 30-dan artıq xarici şirkətin (ABŞ, Yeni Zelandiya, Türkiyə, Almaniya, Polşa, İspaniya, İtaliya, Gürcüstan, Cənubi Koreya, Küveyt, Fransa, BƏƏ, Rusiya, Hollandiya, Böyük Britaniya, İran, Ukrayna, Çexiya, Latviya) Azərbaycanda biznes mühiti, investisiya imkanları, prioritet olan iqtisadi sahələr, investisiya layihələri, yerli şirkətlər, qanunvericilik, vergi rejimi, gömrük rüsumları və digər bu kimi mövzularda olan sorğuları 40 cavablandırılmış və dövlət orqanları və müvafiq sektorlarda fəaliyyət göstərən yerli şirkətlərlə görüşləri təşkil olunmuşdur. Onlardan 5 xarici şirkət müvafiq təşviq məlumatlandırma işlərindən sonra investisiya imkanlarının sonrakı müzakirəsi üçün Sumqayıt Kimya Sənaye Parkına (yönləndirilmişdir.

3.3. Azərbaycanca qeyri -neft sənayesi məhsullarının diversifikasiyası və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üzrə modellər

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlığının və davamlılığının təmin olunması üçün onda əhəmiyyətli kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılması zəruridir. Belə ki, müasir iqtisadi şəraitdə ölkə iqtisadiyyatında rəqabətqabiliyyətli, yüksək texnoloji standartlara cavab verən məhsul istehsalının mövcudluğu əhəmiyyətli məsələ hesab edilir.

Milli iqtisadiyyatda, o cümlədən milli sənayedə daxili və xarici rəqabətə davamlı istehsal sahələrinin yaradılması və inkişafı istər hökumətin, istərsə də aşağı idarəetmə həlqələrinin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Müasir mərhələdə milli sənayenin inkişafının sürətləndirilməsi onun rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsindən asılıdır. Ona görə də milli sənayenin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi dövlətin iqtisadi strategiyasının, o cümlədən sənaye siyasətinin mərkəzi xəttini təşkil etməlidir. Hökumət iqtisadi artımı sürətləndirmək və istehsalın yüksək artım tempinə nail olmaq üçün məqsədyönlü şəkildə stimullaşdırıcı tədbirlərdən istifadə edir.

Hökumətin sənaye siyasəti də məhz belə tədbirlərdən biridir. Sənaye siyasətində dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə üsulu olub, məqsədi ölkədə iqtisadi artımı və əhəlinin yüksək rifah səviyyəsini təmin etməyə yönəlik kompleks tədbirlər başa düşülür. Geniş şəkildə desək, sənaye siyasəti ölkənin resurs potensialından səmərəli şəkildə istifadə etmək məqsədilə onun iqtisadiyyatın sahələri arasında və sahələr daxilində bölgüsünə və təkrar bölgüsünə istiqamətlənmiş, ölkədə iqtisadi artım bazasının yaradılması, inkişafı və keyfiyyətə yeniləşdirilməsi, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiya ola bilən, rəqabət qabiliyyətinə malik quruluşun formalaşdırılması üçün görülən kompleks tədbirlər və məqsədə uyğun fəaliyyət sistemidir.

Sənaye siyasəti müasir tipli modern dövlətin atributudur və burada subyekt rolunu dövlət oynayır. Sənaye siyasəti istənilən dövlətdə müəyyən tarixi mərhələdə qaçılmaz olub, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və sənayesinin yenidən qurulması üçün dövlətin köməyini və müdaxiləsini tələb edir. Azərbaycanda da bu siyasət həyata

55 keçirilməkdədir. İndiki şəraitdə Azərbaycanda bu siyasətin aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab olunur: - Orta illik müddətə yönəlməlidir, yəni çox da uzun müddətli olmamalıdır –

Sənayenin inkişafında emal sənayesinin inkişafı ön planda olmalı, xüsusilə özəl biznesin inkişafı yönümlü olmalıdır - İnfrastrukturun inkişafına yönəldilməlidir - İnvestisiyaları stimullaşdıran olmalıdır - İqtisadiyyatımızın rəqabətqabiliyyətini artırmalıdır - İqtisadiyyatımızı dünya iqtisadiyyatına qovuşduran, integrasiya etməsinə təkan verən olmalıdır Sənaye siyasəti işlənilib hazırlanmazdan əvvəl ölkə iqtisadiyyatının və onun aparıcı sahələrinin mövcud vəziyyəti araşdırılır, onun inkişaf potensialı qiymətləndirilir, ayrı-ayrı sahələrin yerli, regional və global beynəlxalq bazarlarda rəqabət üstünlükləri müəyyənləşdirilir.

Bununla yanaşı sənaye siyasətinin işlənməsində xarici ölkələrin bu sahədəki müvafiq təcrübəsi dərinlən öyrənilir və qiymətləndirilir. Lakin sənaye siyasəti işlənilib hazırlanarkən xarici ölkələrin təcrübələri nəzərə alınmaqla yanaşı, bu siyasətin ölkənin milli meyarları və milli mənafeşi baxımından dəyərləndirilməsi aparılmalıdır. Müasir inkişaf mərhələsində hökumətin sənaye siyasətinin istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Hökumət iqtisadi fəaliyyətini özəlləşdirmə, iqtisadi islahatlar və struktur dəyişiklikləri istiqamətində təşkil edir
 - Həm hasilat sənaye sahəsində, həm də emal sənaye sahəsində kiçik, daha çevik manevr etmə qabiliyyətinə malik olan müəssisələrin sayının artırır, sənayedə kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirir.
 - Sənaye kompleksinin inkişafını təmin edə biləcək yeni, daha mütərəqqi və stimullaşdırıcı vergi, kredit, qanunverçilik siyasətinin həyata keçirir
 - Sənaye kompleksinin texnoloji və elmi – texniki cəhətdən yeniləşməsinə təmin edə biləcək gömrük və xarici ticarət siyasətini həyata keçirir
 - Daxili bazarın qorunmasını təmin edə biləcək gömrük və xarici ticarət siyasətinin həyata keçirir; - Xarici investisiyaların ölkə sənayesinə cəlb edilməsini stimullaşdırır.
- Dünya ölkələrinin təcrübələrində əsasən deyə bilərik ki, müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı ölkələr fərqli sənaye siyasətlərini həyata keçirib və sənaye siyasətinin 3 modeli formalaşıb. Bunlar aşağıdakılardır: 1. İdxalı əvəzləmə model

2. İnnovasiya modeli

3. İxracıyönlü sənaye siyasəti modeli

Hər bir sənaye siyasəti modelinin öz fərqli xüsusiyyəti, yəni üstünlükləri və çatışmazlıqları var. Bu sənaye siyasətlərinin reallaşdırılması o zaman uğurlu olur ki, hər bir modelin üstünlüklərindən istifadə edilir və arzuolunan nəticələrə nail olunur. İdxalı əvəzləmə sənaye siyasəti modeli ölkədə milli istehsalın inkişafı əsasında daxili bazarın tələblərinin təmin edilməsi strategiyasına əsaslanır. Bu siyasəti seçmiş ölkələr proteksionist (himayəçilik) siyasətini həyata keçirir və milli valyuta kursunun sabit saxlanmasına çalışırlar. Bu modelin əsas məqsədi tədiyyə balansının strukturunu yaxşılaşdırmağa, daxili tələbin ödənilməsini və məşğulluğu təmin etməyə yönəlib. Təcrübə kimi, Çin və Koreyanı göstərə bilərik ki, 20-ci əsrin 80-ci illərində bu modelə üstünlük vermişlər.

Bu modelin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu model ölkənin güclü rəqabətqabiliyyətli sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə, bir tərəfdən ölkənin dünya təsərrüfatına inteqrasiya olunmasına, dünya bazarlarına və texnologiyalara çıxış əldə etməsinə, digər tərəfdən isə, ölkədə multiplikativ effekt hesabına digər sahələrin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaranmasına xidmət edir. Bu model tətbiq edərək iqtisadi inkişafa nail olan və uğur qazanan ölkələr var. Yaponiya, Cənubi Koreya, Malayziya, Tailand, Sinqapur və s. buna nümunə göstərilə bilər.

Hazırda Azərbaycanda da bu sənaye siyasəti modeli tətbiq edilməkdədir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş (29 dekabr 2012-ci il tarixli) “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ixrac istiqamətində iqtisadi model əsas olaraq nəzərdə tutulmuşdur. Hal hazırda Azərbaycan üçün bu modelin tətbiq edilməsi uğurlu bir addımdır. Çünki, hal-hazırda milli iqtisadiyyatın davamlı və tarazlı inkişafına nail ola bilmək üçün, ölkənin ixracıyönlü rəqabətqabiliyyətli sahələri seçilib, inkişaf etdirilməli və bu sahələrə dəstək göstərilməlidir.

Bilindiyi kimi, ölkənin uzun illər neft və neft məhsullarından asılılığı ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafına səbəb olub. Bu asılılığın ortadan qalxması, sektorda rəqabətə dözümlü, ixrac qabiliyyətli məhsul istehsalının təşkil edilməsi,

qeyri-neft sahəsinin də neft sektor səviyyəsində inkişaf etməsi, ölkənin bu məhsullarla dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiya olunması həyata keçirilməkdə olan uğurlu sənaye siyasəti nəticəsində mümkün olar. Ölkədə sənayesinin inkişafı üçün aparılan siyasət, öncəliklə milli sənayenin rəqabət strategiyasını özündə ehtiva etməlidir. Bu strategiya sayəsində Azərbaycan sənayesi global bazar iqtisadiyyatında rəqabət mövqeyi qazana, həmçinin onu gələcəkdə də qoruyub saxlaya bilər. Bu strategiyanın hazırlanması zamanı beynəlxalq bazarlarda milli sənaye məhsullarının iştirakını şərtləndirəcək məşhur üç İ prinsipinə: investisiya, innovasiya, inteqrasiyaya - əsaslanmaq məqsədəuyğun olar.

Bunun üçün də reallaşan sənaye siyasəti sənaye sahələrinin müasir vəziyyətini, ümumi iqtisadi inkişafda həmin sahələrin payını, onların mövcud potensialı və perspektiv inkişaf imkanlarını, regionlarımızda istehsal sahələrinin inkişafı tendensiyalarını nəzərə almaqla yanaşı, həmçinin müasir dünyanın inkişaf meylləri 58 və qloballaşmanın tələbləri nəzərə alınmaqla, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiyanın təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Nəticə və təkliflər

Mövzu ilə əlaqədar elmi-nəzəri və elmi-praktiki materiallara əsaslanan araşdırmadan aşağıdakı nəticələrə gəlmişik

- Azərbaycan müstəqilliyini elan etməsinin ardınca neft sektorunun daxili və xarici investisiyalar hesabına inkişafı bu sektorun ölkə iqtisadiyyatında, onun ÜDM-də xüsusi kütləsinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına, o cümlədən müəyyən dərəcədə iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına da imkan yaratdı. Lakin milli iqtisadiyyatın ancaq xammal, yəni neft yönümlü inkişafı dünya təsərrüfatına inteqrasiya şəraitində məqbul hesab edilə bilməzdi. Müasir mərhələdə hökumətin qarşısında prioritet olaraq iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi (diversifikasiyası), onun neftdən asılılığının aradan qaldırılması, sənaye istehsalının müasir strukturunun formalaşdırılması, onun keyfiyyətə yeniləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, onun istiqamətlərinin müəyyən edilməsi kimi vəzifələr dayanır;
- Qloballaşma meyilləri, dünya iqtisadiyyatının dinamik inkişaf tempi, dəyişən xarici mühitdə şəraitində risklərin mövcudluğu, ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin, iqtisadiyyatda artımın daimiliyinin təmini baxımından qeyri-neft sahəsinin inkişafının təmin edilməsi dövlətin iqtisadi sahədə apardığı siyasətin əsas prioritetini təşkil etməkdədir.

- Dövlət qeyri-neft sənayesinin inkişafına nail ola bilmək üçün sənayenin fərqli istiqamətlərində müxtəlif tədbirlər görür. Qeyri-neft sənayesinin inkişaf prioritetləri müxtəlif dövlət proqramlarında, ilk növbədə 2004 – 2008 ci il, 2009 – 2013 - cü il, 2014 – 2018 - ci illəri əhatələyən, bölgələrin inkişafı üçün planlanmış regional inkişaf proqramlarında, “2008-2015-ci illər üzrə ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmini proqramı”nda, neft və qaz gəlirlərinin 2005-2025-ci illərdə idarə edilməsi üzrə uzunmüddətli tərtib olunan strategiyada, “2008-2015-ci illərdə yoxsulluğun azaldılmasına yönəlik və davamlı inkişafa təmin edilməsinə aid proqram”da, “Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın sürətli inkişafına dair 2015 – 2020 - ci illər üçün nəzərdə tutulan Dövlət Proqramı”nda, fəaliyyətin müsbət yanlarını görmək mümkündür. Bu prioritetlər Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış, inkişaf konsepsiyasında, da öz əksini tapmaqdadır. Azərbaycanda həyata keçirilmiş iqtisadi

siyasətin və islahatların dayanıqlılığını təmin etmək üçün ölkə iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyətini dərinlən təhlil etmək və növbəti illərdə inkişaf üçün iqtisadi strategiyayı hazırlamaq məqsədiylə 16. 03. 2016-ci il tarixində İlham Əliyev “ milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə stratejik yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təstiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında sərəncam imzalayıb.

Mövzu ilə əlaqədar gəldiyimiz nəticələrlərlə yanaşı ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, bu sahənin diversifikasiyaya, qeyri-neft sənayesi məhsullarının ixracının artırılmasına dair tövsiyyə xarakterli təkliflərdə irəli sürülmüşdür:

- Qeyri-neft sənayesinin elan edilmiş öncül inkişaf istiqamətləri üzrə elmi araşdırmaların və marketinq tədqiqatların fəallaşdırılması;
- Sənayenin və onun sahələrinin sahə, regional, texnoloji və təkrar istehsal quruluşunun yenidən qurulma və təkmilləşdirilməsi islahatlarının sürətləndirilməsi;
- Ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsi üçün elimtutumlu və rəqabət-qabiliyyətli məhsullar istehsalının genişləndirilməsi;
- Elimtutumlu və yüksək texnoloji istehsalların inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi siyasətinin davam etdirilməsi;
- Sənaye müəssələrinin diversifikasiyasının genişləndirilməsi

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
2. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
3. Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. Bakı, 2013
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il 16 mart tarixli “ Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” sərəncamı
5. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi. ARDSK. <http://www.stat.gov.az>.
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin elektron səhifəsi www.stat.gov.az
7. ARDNŞ-nin rəsmi saytı– SOCAR. <http://socar.com>
8. Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi [www/economy.gov.az](http://www.economy.gov.az)
9. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
10. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
11. Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. Bakı, 2013
12. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası. AR Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli, 2148 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunub. Bakı, 2007.
13. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il 16 mart tarixli “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” sərəncamı

14. Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cı il 6 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
15. Aslanzadə İ. A. Dövlət innovasiya siyasətinin formalaşdırılması və sənaye sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi problemləri. İ. e. d. dissertasiyasının Avtoreferatı. AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı, 2013
16. Atakişiyev M.C. Azərbaycan 2020: milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri// Azərbaycanın vergi jurnalı, № 4, 2012. C135-146.
17. 2014-cü ilin Azərbaycan Respublikasında “Sənaye ili” elan edilməsi haqqında AR Prezidentinin Sərəncamı, 10 yanvar 2014-cü il, Bakı
18. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 15 sentyabr tarixli, 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
19. 2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair tədbirlər planı. AR Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı №40, 8 fevral 2011-ci il, Bakı
20. İ .Abbasov, Təbriz Əliyev Qeyri- neft sənayesi qitisadiyyati , BSU Baki 2017
21. Aslanzadə İ. A. Dövlət innovasiya siyasətinin formalaşdırılması və sənaye sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi problemləri. İ. e. d. dissertasiyasının Avtoreferatı. AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı, 2013.
22. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir]
23. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir]
24. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il 16 mart tarixli “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” sərəncamı
25. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il

- 15 sentyabr tarixli, 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
26. Əhmədov B.S. Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər / “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, № 2, 2010.
27. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı (2008—2015-ci illər üzrə)” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli, 3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
28. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi (Monoqrafiya). Bakı, “Elm”, 2007
29. H.Alahverdiyev, K.Qafarov, Ə.Əhmədov “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” Bakı – 2007
30. K. Aslanlı, Z. İsmayıl, R. Ağayev, A. Mehtiyev. İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi. Gəlirləri İzləmə İnstitutunun (ABŞ) dəstəyi ilə. Azad İqtisadiyyata Yardım İB. Bakı, 2013
31. M.Bərxudarov ölkəşünaslığın esasları
32. M.Bərxudarov İqtisadi İnteqrasiya
33. Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Esasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 aprel tarixli 865 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
34. Texnologiyalar parkı haqqında Nümunəvi Esasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 15 may tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
35. Əhmədov B.S. Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər / “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, № 2, 2010.
36. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, Azərneşr, 2003
37. “Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı (2008—2015-ci illər üzrə)” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli, 3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
38. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi (Monoqrafiya). Bakı, “Elm”, 2007.
39. K. Aslanlı, Z. İsmayıl, R. Ağayev, A. Mehtiyev. İqtisadiyyatın və ixracın

- diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi. Gəlirləri İzləmə İnstitutunun (ABŞ) dəstəyi ilə. Azad İqtisadiyyata Yardım İB. Bakı, 2013
40. M.M.Mehdiyev. Rəqabətqabiliyyətlik anlayışı və onun qiymətləndirilməsinin nəzəri metodoloji məsələləri// AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi Əsərlər, 4, 2013
41. Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
42. Sənaye məhəllələrinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 8 oktyabr 2014-cü il
43. Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Esasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 aprel tarixli 865 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
44. Texnologiyalar parkı haqqında Nümunəvi Esasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 15 may tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
45. Zöhrab İsmayıl, Azər Mehtiyev, Kənan Aslanlı, Rövşən Ağayev. İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi, Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi 2013
46. M.Bərxudarov ölkəşünaslığın esasları Bakı-2016
47. M.Bərxudarov İqtisadi İntegrasiya Bakı -2015
48. İbad abbasov, Təbiz Əliyev Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı dərslik BSU üçün (Bakı -2017)
49. İ .Abbasov, Təbriz Əliyev Qeyri- neft sənayesi qitisadiyyati , BSU Bakı 2017
50. Stijns J.T. Natural resource abundance and economic growth revisited. Development and Comparative Systems, 0103001, EconWPA, 2005.
51. Jon Wakeman-Linn, Paul Mathieu, Bret van Selm. Oil Funds and Revenue management in transition economies: The case of Azerbaijan and Kazakhstan. IMF, 2003.
52. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi. ARDSK. <http://www.stat.gov.az>.
53. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. <http://www.cbar.az>.
54. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin elektron səhifəsi www.stat.gov.az

55. ARDNŞ-nin rəsmi saytı– SOCAR. <http://socar.com>
56. Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi <http://economy.gov.az>
57. [Azerbaijan Export and Investment Promotion Foundation](http://azpromo.az) [http:// azpromo.az](http://azpromo.az)

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Magistran İsayev Hübət İbrahim oğlunun «Qeyri -neft sənayesi ixrac məhsullarının diversifikasiyasının və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının təhlili» mövzusu üzrə yerinə yetirdiyi magistr dissertasiya işinin

REFERATI

Dissertasiya işi “Qeyri -neft sənayesi ixrac məhsullarının diversifikasiyasının və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının təhlili” adlanır. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə tədqiqatın aktuallığı, məqsədi və vəzifələri, obyektı və predmeti, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, informasiya bazası və strukturu göstərilmişdir.

Mövzunun aktuallığı: Müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün ölkə iqtisadiyyatı hər zaman prioritet məsələlərdən biri olub. Ölkə iqtisadiyyatının əsasını neft sənayesi təşkil edir. İqtisadiyyatımızın inkişafına səbəb olan əsas amillər ölkəyə daxil olan xarici investisiyalar və neft sənayesindən əldə etdiyimiz gəlirlərdir. Milli iqtisadiyyatımızın infrastrukturunun yenilənməsi və təkmilləşdirilməsi neftdən qazanan gəlirlər hesabına baş vermiş və ölkənin iqtisadiyyatının lokomotivi neft sahəsi olmuşdur. Uğurla davam edən neft strategiyası Azərbaycan iqtisadiyyatının fərqli sahələrində inkişafa şərait yaratmışdır. Çağdaş Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti neft sahəsi olmayan sahələri inkişaf etdirmək üçün səmərəli addımlar atmaqdır. Bu səbəbdən hökumət müxtəlif istiqamətlərdə iqtisadi siyasət həyata keçirir. Bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunması, fərdi sahibkar fəaliyyətinin genişləndirilməsi yolunda dövlətin investisiyaları və eyni zamanda qeyri neft sahəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın bu sahəsinin diversifikasiyası (yəni, şaxələndirilməsi) həyata keçirilmiş, həmçinin özəl sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və stimullaşdırılması uğrunda ölkə daxili investisiyaçıların cəlb edilməsi,

səmərəli vergi siyasəti yürütmək və s. tədbirlər görülmüşdür. Bu baxımdan dissertasiya işi öz aktuallığı ilə seçilir.

Tədqiqat obyektı və predmeti qeyri neft istehsalı, bu sahədə yaranmış problemlər, sahənin diversifikasiyası üçün qeyri neft istehsalının ixrə məhsullarının diversifikasiyası və rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətləri və günümüzdə bu sahənin aktual problemləridir

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Ölkə səviyyəsində qeyri-neft sənayesinin inkişaf istiqamətlərinin tədqiqi və bu sahə çərçivəsində müvafiq elmi - praktiki təkliflərin işlənilib hazırlanması, qeyri neft sahəsinin ixracat məhsullarının diversifikasiyası və rəqabət qabiliyyətinin artırılması tədqiqatın məqsədidir. Ölkənin dünyaya çıxışını təmin etmək üçün neft sahəsi olmayan sahələrin dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya etmək potensialı sahələrinin müəyyən edilməsi, şaxələndirilməsi (,yeni diversifikasiyası) ,məhsullarının diversifikasiyası, qeyri neft sahəsinin rəqabətə davamlılıq və rəqabət qabiliyyətli inkişafını təmin edən metodların müəyyənləşdirilməsi və tövsiyələrin hazırlanması tədqiqatın məqsəduyğun vəzifələrindəndir.

Tədqiqat prosesində məlumat bazası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin neft sahəsi olmayan sahələrə və bu sahənin inkişafını nəzərdə tutan qərar, sərəncam və göstərişləri, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin statistikaları və hesabat məlumatları, elmi-praktik konfransların materialları xarici ölkələrin adı keçən sahədə yerinə yetirdikləri tədbirlər, iqtisadi sistemin fərqli sahələri üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin verdiyi proqnozlar, iqtisadi alimlərin fikir və rəyləri əsasında təşkil olunur.

Tədqiqat zamanı təklif olunan elmi yeniliklər. Dissertasiya işində təklifi keçən elmi yeniliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkə iqtisadiyyatının və sənayesinin müasir infrastrukturunun formalaşması üçün labüd amillər müəyyən edilmişdir
- Sənayenin strukturunun milli iqtisadi sistemin rəqabət qabiliyyətliliyində rolu müəyyən edilmişdir.

- Azərbaycanda neft bazalı olmayan sənayenin inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri işlənmişdir.

- Ölkə daxilində neft sahəsi olmayan sahələr üzrə müəssisə və təşkilatların inkişafı sahəsində, eləcə də, həmin sahənin ixrac məhsullarının şaxələndirilməsi və rəqabətqabiliyyətində hazırkı problemlər araşdırılmış və bunların həlli üçün konkret təkliflər işlənmişdir

- Hazırkı dövrdə ölkəmizdə neft olmayan sektorlar və onun ixrac məhsullarının inkişaf prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Ölkəmizdə iqtisadi sistemin inkişaf dinamikasında neft olmayan sənayenin inkişaf edən istiqamətlərinin aşkara çıxarılması və neft olmayan sahənin özünün və ixrac məhsullarının diversifikasiyasının eləcə də rəqabətə davamlı bir sistem yaradılması elmi - praktiki məsələlərlə əsaslandırılmışdır. Neft olmayan sənayenin tərəqqisində konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dünya bazarı sferasında Azərbaycanın rolunu artırmaq və məhsullarının tanınması və brendləşməsi üçün müxtəlif müddəalar irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işində aparılmış təhlil və verilmiş tövsiyələrdən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında, habelə hökumətin iqtisadi siyasətinin işlənilməsində, həmçinin, başqa sahələr üzrə istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş mövzusunun aktuallığına həsr edilmişdir. Burada mövzusunun aktuallığı elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat prosesində məlumat bazası və s məsələlərə baxılmışdır.

Dissertasiya işinin birinci “Qeyri -neft sənayesinin diversifikasiyası və sabitqədədəmli inkişafının araşdırılması: konseptual yanaşma” fəsilində milli iqtisadiyyatın struktur dəyişikliyinə qanunauyğunluqları, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliyi və rəqabətqabiliyyətin artırılması üzrə nəzərə və konsepiyaların ümumi şərh, Azərbaycanın qeyri -neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması imkanları: nəzəri səpki məsələlər araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci “Qeyri- neft sənayesinin diversifikasiyası və onun xarici iqtisadi sektora təsirinin kompleks təhlili:Dünya təcrübəsi və Azərbaycan” fəsilində azərbaycanda qeyri neft sənayesinin diversifikasiyası və ixrac məhsulları istehsal edən sahələrin kompleks təhlili və qiymətləndirilməsi.,qeyri -neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının normativ hüquqi bazası,azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyası və rəqabətqabiliyyətinin artırılması prosesində meydana çıxan problemlər və proseslər məsələlər əhatə edilir.

Dissertasiya işinin üçüncü “Azərbaycanda qeyri -neft sənayesində rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması və ixrac xəritəsinin ümumi görünüşü” fəsilində Azərbaycan qeyri-neft sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının əsas istiqamətləri,Azərbaycanda qeyri-neft sektoru məhsullarının brendləşdirilməsi və onların ixrac xəritəsinin yaradılmasının zəruriliyi,Azərbaycanda qeyri-neft sənayesi məhsullarının diversifikasiyası və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üzrə modelləri təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işi nəticə və təkliflərlə yekunlaşır.

Ümumiyyətlə dissertasiya işi 3 fəsil hissədən, nəticədən və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin mətni 74 kompüter səhifəsi formasında yazılmışdır. İşdə mətnin daxilində 57 ədəbiyyat mənbəyindən istifadə edilmişdir.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа называется «Диверсификация экспортной продукции и анализ конкурентоспособности не нефтяной промышленности». Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования озаглавлена «Диверсификация не нефтяной промышленности и исследования устойчивого развития: концептуальный подход». В этой главе дается обзор концепций и концепций структурных изменений в национальной экономике, стабилизации экономики и повышения конкурентоспособности экономики, а также возможностей увеличения экспортного потенциала ненефтяной промышленности в Азербайджане: изучены теоретические модели.

Вторая глава диссертационной работы - «Диверсификация ненефтяной промышленности и ее комплексный анализ ее влияния на внешнеэкономический сектор: мировой опыт и Азербайджан». Здесь был проведен всесторонний анализ и оценка диверсификации и нефтедобывающей промышленности в Азербайджане, а также правовые рамки для увеличения экспортного потенциала ненефтяного сектора.

Третья глава диссертации «Повышение конкурентоспособности в не нефтяной промышленности в Азербайджане и обзор экспортной карты в Азербайджане» описывает основные направления повышения конкурентоспособности ненефтяного сектора в Азербайджане, необходимость брендинга не нефтяных продуктов в Азербайджане и их экспортную карту, диверсификация промышленной продукции и конкурентоспособность национальной экономики.

SUMMARY

The thesis is called "Diversification of Export Products and Analysis of Competitiveness of Non-Oil Industry". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is entitled "Diversification of Non-Oil Industry and Research of Stable Development: Conceptual Approach". This chapter gives an overview of the concepts and concepts of the structural changes in the national economy, the stabilization of the economy and the increasing competitiveness of the economy, and the possibilities of increasing the export potential of non-oil industry in Azerbaijan: theoretical patterns have been studied.

The second chapter of the dissertation work is "Diversification of non-oil industry and its complex analysis of its impact on the foreign economic sector: World experience and Azerbaijan". Here, a comprehensive analysis and assessment of non-oil industry diversification and export-producing industries in Azerbaijan was conducted, as well as the legal framework for increasing the non-oil export potential.

The third chapter of the dissertation entitled "Increasing the Competitiveness in Non-Oil Industry in Azerbaijan and Overview of Export Map in Azerbaijan" describes the main directions of increasing non-oil sector competitiveness in Azerbaijan, the need for branding non-oil products in Azerbaijan and their export map, including non-diversification of industrial products and the competitiveness of the national economy.